

НИЙТЛЭЛ ЭХИЙН АГУУЛГА, БҮТЭЦ, ХЭВ МАЯГИЙГ ЗАДЛАН ШИНЖИЛЖ УНШИХ

Уран нийтлэл

- Цаг үеийн бодит хэрэг явдлаас томоохон асуудлыг дэвшүүлдэг.
- Бодит хэрэг явдал, баримтыг уран зураглалын өнгө аястай хослуулдаг.
- Уран нарийн хурц дайчин үгийн нөлөө боломжоор итгүүлэн үнэмшүүлдэг.
- Хэрэг явдлыг оюуны үнэт зүйлтэй холбон яруу тайлбарлахдаа өөрийнхөө үнэлэлт дүгнэлтийг олон нийтэд зориулдаг.

Дасгал1

Зул

Өргөн их тасалгааны үүдийг нээмэгц хоёр хуруу лааны гэрэл сүүмийн үзэгдэж, холоос ирсэн зочны урмыг эвдэх нь тун ч уйтгартай байтал удалгүй цаад тасалгааны дотроос залуу бүсгүй гарч ирэн, чийдэнгийн товчийг мушгимагц түүний зүрхний дотор нь басхүү зул ноцож, сэтгэл хөгжөөд даруй бийрийг авч, шүлэг зохион эхлэв. *Д.Нацагдорж*

а. Нийтлэлийн бүтцийг түлхүүр үгээр тоймлосныг ажиглаад, тайлбарлаарай.

б. Хэдэн цогцолбороос бүтсэн бэ?

в. Зохиогчийн уран сэтгэмж, үзэл бодол, үнэлэмж дүгнэлт хэрхэн илэрснийг ярилцаарай.

г. Чөлөөт уран зураглал, бодит баримт хоёрыг хэрхэн хослуулсныг тайлбарлаарай.

д. Улс орны дэвшил хөгжлийн талаар ямар мэдээлэл өгч байна вэ?

е. Нийтлэлийн сэдэв, санааг тайлбарлаж, уран нийтлэлийн талаар дүгнэлтээ хэлээрэй.

Уран нийтлэл нь зохиогчийн уран сэтгэмж, үзэл бодол, үнэлэмж дүгнэлт давамгайлсан олон түмний урмыг сэргээж, ухааныг тэлсэн, чөлөөт уран зураглал, бодит баримт хоёрыг хосолсон тайлбар бүхий нийтлэл – уран сайхны богино чөлөөт эх юм.

“Зул” уран нийтлэл нь уран зураглал, бодит баримт хоёроос бүтжээ. Нэгхэн нийлмэл өгүүлбэрээр бүтсэн богино уран нийтлэлд лааны гэрлийг чийдэнгийн гэрэлтэй харьцуулсан нь монголд цахилгаан гэрэл нэвтэрч буй дэвшлийг үзүүлсэн бол залуу бүсгүйг үзмэгц зочны зүрхэнд бас зул ноцсоныг үзүүлжээ.

Зохиолч үзэл бодол, сэтгэгдэл, мэдрэмж, үнэлэлт дүгнэлтдээ дүрслэл хэрхэн ашигласныг задлан шинжилж унших

Дасгал 2

Эх нь зохиогчийн үнэлэмж бүхий уран зураглал болсныг хэрхэн тайлбарласныг ажиглаарай.

Эзэрхэг түрэмгийн байлдаан

Нэг уулын энгэрт буй үхэр бууны бялтыг цохимогц, тэртээ талын хажууд нь цусыг урсгана. Энэ хоёр хэн бэ гэвэл, хоёул биеийн хүчинг үнэлэгч залуу ард ажээ. Хөндий талд гаслах дуун тэнгэр тулаад, өчүүхэн тугалганууд огторгуйгаар бүжиглэхийн үед хөрөнгөтөн баячууд тавлаг асрын дээр найрлаж, цэцэг цацан наадаж, тэдний цусаар нэрсэн архийг амттайхнаар шимэн хөлчүүрч, сэтгэлээ баясуулна. Өшөө ч үгүй, атаа ч үгүй, гэм ч үгүй, хор ч үгүй олон ардын хүүхдүүд харилцан тэмцэлдэж, нэг нь нөгөөгөө буудан, нөгөө нь нэгнээ жадлахыг үзвэл үнэхээр зүрх өвдөлтэй. Нэг хэдэн эзэрхэг этгээдийн мэхлэлд хууртан явааг яахан даруй мэдэж гэмшинэ. Ясан уул босож, цусан далай урсан, зовлонт амьсгал ертөнцийг бүрхсэний хойно, тэдний булшны дээрх хувхай цагаан хэрээс моднууд нь сарвайн үзэгдэж, хүний сэтгэлийг сэрд хийн уйтгарлуулсаар байна.

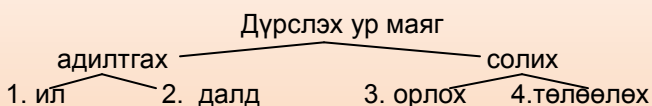
Аяа хөрөнгөтөн этгээдийн үүсгэсэн ба

Үүсгэхийг завдан буй

Хорт байлдааныг

Хорсон заналтай яа. *Д.Нацагдорж*

1. Атаа өшөөгүй, гэм хоргүй олон ардын хүүхдүүд хөрөнгөтөн баячуудын мэхлэлд хууртаж, өөр хоорондоо байлдан, тэдний булш хүний сэтгэлийг эмзэглүүлэн, хорт дайныг жигшиж буйг энэ бичил нийтлэлд үзүүлжээ. Хүн төрөлхтний түүхэнд дайн ба энхийн асуудал мөнхийн сэдэв байсаар ирсэн боловч дайн дажнаас салж чадахгүй байсаар байгаа нь хүн бүрийн тэр дундаа сэтгүүлчдийн хувьд эмзэг, хүнд асуудал юм. Иймээс Д.Нацагдоржийн энэ бяцхан нийтлэл нь хүн бүгдэд зориулагджээ. Энэ уран нийтлэлийн дүрслэх ба найруулах ур маягийг дараах байдлаар тодруулж болох юм.

2а. Өчүүхэн тугалганууд огторгуйгаар бүжиглэ-, тэдний цусаар нэрсэн архи, зовлонт амьсгал ертөнцийг бүрх-, ясан уул босож, цусан далай урс-, гаслах дуу тэнгэрт тул- (далд адилтгасан хэтрүүлэл)

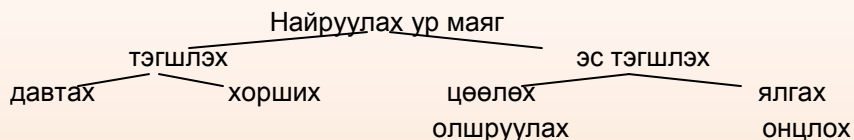
б. дээлийн энгэр - уулын энгэр, үхэр буу, архийг шим- (бага багаар уух- дурлан сорох)

3. ясан уул, цусан далай - Хүний тулгуур хатуу эдийг ясаар нь, хүний зөөлөн эдийг цусаар нь орлуулжээ.

Хэрээс моднууд хүний сэтгэлийг уйтгарлуул- (хэрээс мод нь хүний булшийг орлосон бэлгэдэл юм)

4. бялтыг цохь- (буудах- бүхлийг хэсгээр нь төлөөлөх), цусыг урсга – (алах- бүхлийг хэсгээр төлөөлөх)

- сэрд хий- (авиа дуурайх үг) сарвай (дүрс дуурайх үг), хөндий тал, өчүүхэн тугалганууд, тавллагаар, ясан уул, цусан далай , зовлонт амьсгал, хувхай цагаан хэрээс моднууд, хорт байлдаан (чимэг үг)

1 ...ч үгүй, ...ч үгүй, ...ч үгүй, ...ч үгүй, үүсгэсэн ба үүсгэхийг, хоёр..хоёул

2. нэг уулын энгэрт...тэртээ талын хажууд (эсрэг утга), өшөө ч үгүй атаа ч үгүй (ойролцоо утга), гэм ч үгүй хор ч үгүй (ойролцоо утга) нэг нь нөгөөгөө буудан, нөгөө нь нэгнээ жадал- (эсрэг утгыг тонгоргосон) ясан уул босож, цусан далай урс- (эсрэг утга)

4. ялгах (тонгоргох): нэг нь нөгөөгөө буудан, нөгөө нь нэгнээ жадал- Санаа онцлох нь: Энэ хоёр хэн гэвэл, нэг хэдэн эзэрхэг этгээдийн мэхлэлд хууртан явааг яхан даруй мэдэж гэмшинэ.

Хууран мэхэл – мэхлэлд хуурт- (Үйлийг нэршүүлэх ёс)

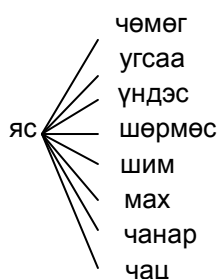
Мөн хэрэг явдалд хэрхэн хандаж буйгаа "...үзвэл, үнэхээр зүрх өвдөлтэй, аяа, хорт байлдааныг хорсон заналтай яа" гэсэн өгүүлбэрээр илэрхийлжээ. Энэ бүхнээс үзвэл "Эзэрхэг түрэмгийн байлдаан" хэмээх уран нийтлэл нь зохиогчийн үнэлэмж бүхий уран зураглал болж чаджээ.

Бялт- бууны сумны гал үүсгэх ноцоолго, авалцуур

Асар- байшин ба хаалган хэрмийн дээр барьсан саравчит давхарлаг тавцан, сүүдрэвч

Дасгал 3

А. Хоёр бүлэг үгс яаж бүтсэний ялгааг тайлбарлан бичнэ үү.

Б. Дараах үгсийн тайлбарыг толь бичгээс үзээрэй.

үхэр цох	үхэр чулуу	үхэр гоньд
үхэр арвай	үхэр огдой	үхэр зөгий
үхэр буу	үхэр даалимба	үхэр хараацай
үхэр бүрээ	үхэр гал	үхэр харгана

Дасгал 4

Нийтлэлийн утга, бүтэц, дүрслэлийн тайлбарыг нягтлан уншиж, ярилцаарай.

Цаг ирвээс

Би цэцэрлэгч бүлгээ. Цэцэрлэгтээ сэтгэлийн яруу цэцгийг энхрийлэн ургуулнам билээ. Хүмүүний нүднээ үл үзэгдэх арвис илбийн тунгалаг өнгөт сэтгэлийнхээ цэцгийг төрсөн нутгийнхаа алтан наранд ээлгэж, долгилогч зүрхнийхээ халуухан цусаар тордон ургууллаа би. Хорт муу нүднээс энхрийлэнхэн хамгаалж, цэцэглэгт орох зам үүд нээлээ би. Гагц цаг ирвээс миний цэцэглэгийн хаалга өөсөөн нээгдэж, журамт амраг орогсдоо босгын өмнө бахданхан угтаж, хүжсийн үнэр анхилсан цэцэглэгтээ удирданхан оруулмуу би. Тэгээд цэцэглэг минь түмний баярын цэцэглэг болюу.

Би санг хадгалагч бүлгээ. Сэтгэлийнхээ яруу эрдэнэсийг сандаа энхрийлэн хадгалнам билээ. Хүмүүний нүднээ үл үзэгдэх арвис илбийн хурц өнгөөр эрдэнэс минь гилбэлэнхэн, алаг зүрхний минь гал улаан цус гялалзан байгаа нь тэр буюу. Муу нүднээс энхрийлэн хамгаалж, эрдэнэсийн санд орох зам үүд хаалаа би. Гагц цаг ирвээс миний эрдэнэсийн сангийн хаалга өөсөөн нээгдэж, журамт амраг орогсдоо босгын өмнө бахданхан угтаж, гялалзанхан гилбэгнэсэн эрдэнэсийнхээ санд удирданхан оруулмуу би. Тэгээд эрдэнэсийн сан минь түмний түгээлийн сан болюу. **Б.Ринчен**

өөсөөн- өөрсдөө, өөрснөө, тухайн зүйлд хамааралтай хүмүүс

орогсод- орогч хүмүүс

арвис- 1. оюун ухаан, эрдэм мэдлэг

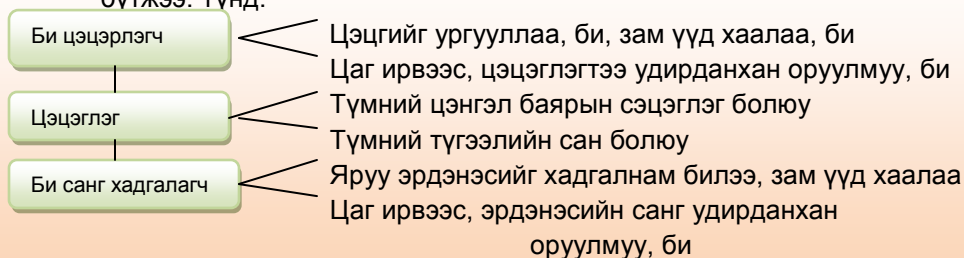
2. шившлэг тарни.

арвис ухаан- буддын шашны нууц тарнийн ухаан

гагц- гагцхүү, зөвхөн, ялангуяа, нэн ялангуяа

Энэ уран нийтлэл нь

1. Хоёр цогцолбороос бүтэж, цогцолбор бүр нь 2 дэд цогцолбороос бүтжээ. Үүнд:

“би” хэмээн цэцэрлэгчийг зохиолчтой, цэцэг цэцэглэгийг зохиол бүтээлтэй тус тус адилтган дүрсэлжээ.

2. “Цэцэрлэгч цэцэглэгтээ сэтгэлийн яруу цэцгийг муу нүднээс хамгаалан ургуулж, цэцэглэгийн санг бүтээж, цаг ирвээс цэцэглэгтээ журамт сайн нөхдөө удирдан оруулж, түмний баяр, түмний түгээлийн сан болно” гэсэн хэрэг явдал нь угтаа зохиолч уран бүтээлээ туурвин, түмэн олны магнай тэнийлгэх болно гэсэн санаатай ажээ.

. Энэ нь зохиолч Д.Батбаярын хэлснээр цэцэг “бүтээхүй” бол бүтээн туурвихуй. Бүтээн туурвихуйн үйлийг өнө эртнээс чимхлүүр ажил ихтэй, нарийн нямбай хөдөлмөр гэж үзсээр иржээ. Зарим хүн үүнийг шүүдрийн дусал түүж, цай чанахын дайны ч гэж үздэг.

Энэхүү уран нийтлэл нь нэн ерөнхий өргөн хүрээтэй хэрэг явдлыг үзүүлжээ.

3. “Би” гэдэг зохиогч ч байж болно, эсвэл уншигч ч байж болно.

“би”- цэцэрлэгч”,

зохиол бүтээлийн хөмрөг- цэцэглэг

үг хэллэг- сэтгэлийн яруу цэцэг

мэдрэмж - зүрхний халуун цус

атаач матаач - хорт муу нүд

сэргийлэн хамгаалах - зам үүдийг хаах”-тай тус тус адилтган

өгүүлснээс гадна

яруу цэцэг

тунгалаг өнгөт сэтгэл

долгилогч зүрх

халуухан цус

хорт муу нүд

журамт амраг орогсод

цэнгэл баярын цэцэглэг

сэтгэлийн яруу эрдэнэс

арвис илбийн хурц өнгө

алаг зүрх

улаан цус

эрдэнэсийн сангийн хаалга

түмний түгээлийн сан

энхрийлэн ургуул-

тордон ургуул-

энхрийлэн хамгаал-

бахданхан угт- гялалзан гилбэгнэсэн эрдэнэс” гэх мэт чимэг үгсийг

олонтоо хэрэглэжээ.

Мөн “арвис илбийн (арвис илбэс мэт), алтан нар, гал улаан цус зэрэг адилтгал ч тохиолдож байна.

Сэтгэлийн яруу цэцгийг энхрийлэн ургуулнам би

Сэтгэлийнхээ яруу эрдэнэсийн сандаа энхрийлэн хадгалнам билээ” гэхэд “сэтгэл, яруу, энхрийл-“ хэмээх үгийг давтахын зэрэгцээ, “цэцэг”-ийг эрдэнэсийн сан”-аар, “ургуулна” гэдгийг “хадгална” гэж сольсон байна.

Эхний цогцолборт “ тунгалаг” хэмээхийг дараагийн цогцолборт “ хурц” хэмээгч үгээр сольсон шиг “долгилогч зүрхнийхээ халуун цус” гэснийг алаг зүрхний минь гал улаан цус”, “миний цэцэглэгийн хаалгаа өөсөөн нээгд-“ гэснийг миний эрдэнэсийн сангийн хаалгаа өөсөөн нээгд” гэх мэтээр үгсийг давтахын хамт нэг гишүүнийг өөр гишүүнээр сольсон байдаг нь энэ нийтлэлийн урлах онцлог мөн.

4. “би” буюу зохиогч, эсвэл уншигч уг нийтлэл дэх хэрэг явдлыг удирдан гүйцэлдүүлж байгаагаас гадна “би”-д өртөж буй юмсыг нэрийн ерөнхийлөн хамаатуулах “-аа”, нэгдүгээр биеийн хамаатуулах “-минь” нөхцөлийг хэрэглэн өөртөө хамаатуулжээ.

цэцэглэгт-ээ	цэцэглэг минь
сэтгэлийн(х)-ээ	эрдэнэс минь
санд-аа	зүрхний минь
нутгийн(х)-аа	сан минь
зүрхний(х)-ээ	
өөс-өөн	

Мөн “би” хэмээх нэгдүгээр биеийн төлөөний үгийг долоон удаа давтсан ба үүний харьяалахын тийн ялгалын хувилбар (миний)-ыг хоёр удаа давтжээ. Энэ мэтээр давтсан үг нь эхийн холбоц болжээ. Түүнээс гадна “-нам, муу, юу” хэмээх сонгодог бичгийн хэлнээ арвин хэрэглэгддэг төгсгөх нөхцөлийг давтан хэрэглэж найруулгад эрхэмсэг хүндэтгэлийн өнгө аяс нэмжээ.

Нийтлэлийг уншиж, бүтэц, агуулга, утга хэлбэрийн уялдаа холбоог хам сэдвийн хүрээнд тайлбарлах

Дасгал 5

- Нийтлэлийг уншиж сэдэв ба гол санааг тодорхойлоорой.
- Эхлэл гол хэсэг, төгсгөлийг зааглаарай.
- Дүрслэх ба найруулах ур маягийг тайлбарлаарай.
- Зохиогчийн санаа, эхийн өнгө аясыг тодорхойлоорой.
- Найруулгын хэв шинжийг тайлбарлаарай.

Салхич шувууны дуун

Тэнгис далайн буурал мандал дээгүүр салхин үүлсийг хуралдуулан, үүл далайн завсраар салхич шувуун харанхуй цахилгаан мэт халин элэн дэгдэнэ. Тэр шувуун жигүүрээр долгионыг гэнэт дайран, нэгэнт үүл харвасан сум мэт дэгдэн дэгдэж, дуугаран явахад үүлс түүний эрэлхэг дуунд баярын чимээг сонсон байв. Тэр дуун их салхийг хүсжээ. Тэр дуун хилэнгийн агуу хүчир, хүслэнгийн цог, ялахын үнэмшлийг дуурсган бийг үүлс сонссон байв.

Цахлай шувуун их салхийг зөгнөн гасална. Ахууна шувуун мөн эмээн гасалж амьдрахын байлдаан, тэмцлийн хав цэнгэлийг мэдэхгүй, тулалдагчийн аянга мэт дуунаас хэлмэгдэн цочно. Тэнэг пингвин тарган биеэ гадна нуун далдлаад, ганц эрэмгий омогт салхич шувуун буурал хөөс бургих тэнгис далайн дээгүүр элэн халин ниснэ.

Үүлсийн чуулган улам харанхуй болон тэнгис далайн зүг нэн ойртон буухад долгио аянгын зүг тэмүүлэн сөрнө. Тэнгэр дуугаран, долгио догшрон, хөөс сахран, салхитай тэмцэн цуугилдана. Салхин хоосон уурсаж, индранил эрдэнийн өнгөт долгисыг хаднаа товрог болтол балбалан цохилно.

Харанхуй цахилгаан мэт салхич шувуун хашхиран хальж, үүлсийг сум мэт нэвтлэн жигүүрээр долгисын хөөс хярган дэвж, их салхины омогт шулам мэт элэн халин, инээн уйлан, үүлсийг элэглэн инээж, бахдан баясан хүрхрэн уйлна. Аянга хүрхрэн хилэгнэхийн дотор цочин алжаасныг хэдийнээ сонор шулам мэт мэдээд үүлс удтал нарыг халхлан далдалж үл чадахыг таньсан байна.

Салхи урхиран... аянга хүрхрэн... тэнгис далайн гүн усан дээгүүр үүлсийн сүрэг, хөх толон татан, далай аянгын сумыг шүүрэн барьж усны гүнээ сөнөөхөд толон туяа нь гал могой мэт яралзан мушгилзаж мөхнө.

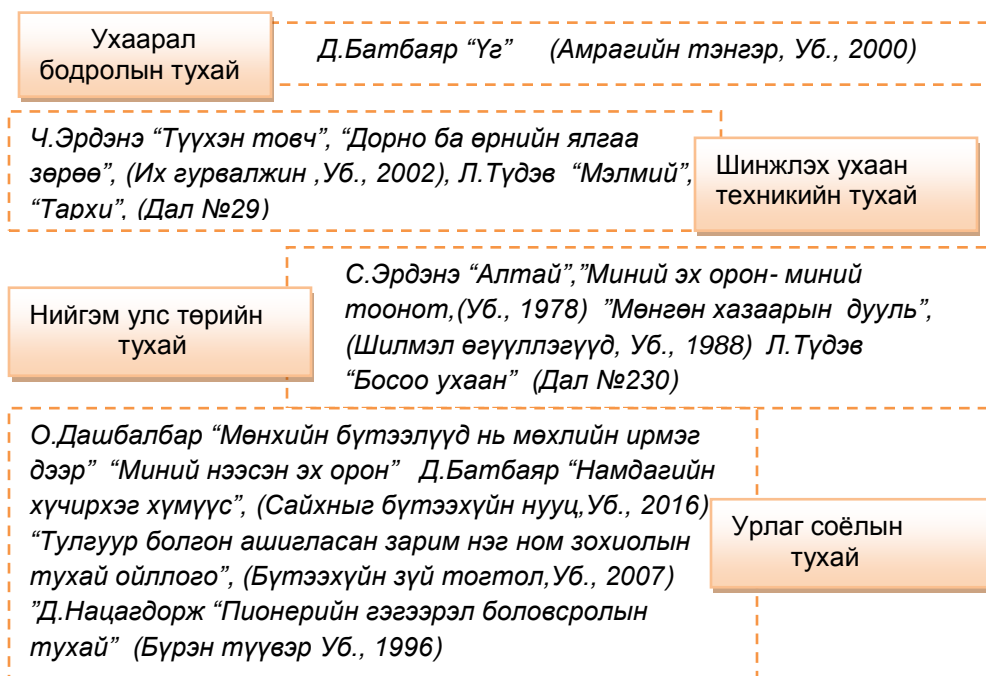
Их салхи, их салхин хөдөлнө гэж дуудагч, энэ бол эрэлхэг салхич шувуу. Хилэгнэн урхирагч тэнгис далайн дээгүүр цахилгааны завсраар элэн халин нисэх бөгөөд энэ бол ялахыг зөгнөн мэдэгч “Их салхин хөдөлбөл нижигнэнхэн хөдөлтүгэй” гэж хашхиран дуудна. *М.Горький*

1. Салхич шувуу- салхи сөрж нисэхдээ сайн. Мөн далайн хараацай гэнэ. Өд нь хараатар хүрэн, савар нь хар бөгөөд сарьстай, үргэлж далай дээгүүр халин нисэж, жижиг загас, сам хорхойгоор хооллодог, хараацайтай төстэй шувуу
2. Ахууна- Хөөсгөл, Хэнтий, Хангайн их уулсын тайга, таг, царамд нутагладаг, өвөл цагаан, зун бор цоохор болж, зүс нь хувирдаг агнуурын шувуу.
3. Пингвин- Оцон шувуу, өмнөд хүйтэн далай, Антарктид, Өмнөд америк, Африк, Австрали тивийн эргээр нутагладаг, бараан саарал зүстэй, цагаан хэвлийтэй зөөлөн өтгөн өд ноолууртай нисдэггүй шувуу.
4. Индранил- эрхэт гэсэн утгатай."индра" "нила" гэсэн үгээс бүтсэн,хөх өнгөтэй хатуу эрдэс, эрдэнийн чулуу
5. Толон- Өгөлөө үдшийн нар сарны гэрлээс ойсон үл мэдээ цайвар гэгээ, монгол хэлнээ "с,т" гийгүүлэгч сэлгэх тул "солонго" хэмээх үгтэй гарал нэг болно.

Уран нийтлэлийг сэдвээр нь ангилалх

Дасгал 6

Уран нийтлэлийн дэвшүүлсэн асуудлыг агуулгаар нь ангилсныг ажиглаарай.

1

Гэтэл сайхан нүдтэй хүүхнүүдийг сайхан хүүхэн гэж хэлж болдоггүй. Мэдээж мөнөөх сайхан нүд анзаарагдаад байгаагийнх. Сайхан хүүхэн гэдэг ямар ч эрхтэн нь онцгойрч анзаарагддаггүй. Өөрөөр хэлбэл тэр нь сайхан гээд хэлчих эрхтэн байхгүй хэр нь ямар сайхан хүүхэн бэ гэж өөрийн эрхгүй уулга алдуулам бүсгүйг хэлнэ гэсэн үг. Бүх эрхтэн нь анзаарагдамгүй орших зохицол. Энэ зохицол ямагт нууц далд байдаг. Тийм учраас үлэмж төгөлдөр үзэсгэлэн гоог ойлгож тодорхойлж болдоггүй.

Д.Батбаяр “Магадгүй байж ч магадгүй

Ухаарал бодрол буюу гүн ухааны сэдэвт энэ цогцолбор нь “Тухайн нэг юм нь олон зүйлээс бүрдсэний аль нэг нь сайхан байснаар тэр юмыг сайхан гэж болохгүй, харин тэр олон зүйлийн зохицол нь сайхныг төрүүлдэг” гэсэн гол санаатай бөгөөд “сайхан бүсгүй” гэдэг нь энэ цогцолборын сэдэв юм.

Д.Батбаярын энэ бодролыг С.Эрдэнийн “Нүд” гэсэн өгүүллэгтэй харьцуулж болох юм. Үүнд: “Би урьд хожид тийм нүдийг үзээгүй. Ямархан нүд байсан гэж санана. Чухам тийм өнгөтэй гэж хэлж болшгүй. Үүлний цаанаас гэнэт нар тусах шиг санагдана. Алтан сормуустай гэвэл арай дэндэх болов уу. Юутай ч жишиж болшгүй өнгө гэрэл гэгч байдаг юм шив дээ. Энэ бол миний дүрслэн бодох чадал дутагдсанаас болсон ч байж мэднэ...Харин нүд нь бол жирийн л нэг шаравтар туяатай нүд болохоос биш, өөр сонин содон юм юу ч үгүй мэт санагдлаа...” гэсэн байдаг билээ.

Ухаарал бодролын тухай энэ цогцолборт сайхан нүд, сайхан хүүхний шинж чанарыг байн байн дурдах тул тоочих найруулгын шинжтэй ба эцэст нь “Сайхан гэгч нууц далд зохицол” гэж дүгнэжээ

2

Мэлмий маань хүн хүнд ижил мэт боловч өнгөөрөө таван янзаар ялгарч, хар нүдэн, цэнхэр нүдэн, ногоон нүдэн, хонин бор нүдэн, зэгэл саарал нүдэн хэмээн яригддагаас гадна таван давхар бүрхэвчтэй, мянга гаруй хүлээн авагчтай, маш нарийн бүтэц бүхий нандин эрхтэн гэдгийг эмч нараас өөр хүн төдийлөн сайн мэддэг гэхэд эргэлзээтэй ажээ. Мэддэг байсан сан бол хүн амын ялангуяа хотын иргэдийн гурав дахь хүн бүр нь хараа муутай, мэлмийн гажигтай болчихгүй сэн билээ. Монголчууд энэ зууны эхэн үед хурц нүдтэйгээрээ гайхагдаж байсан юм. *Л.Түдэв Мэлмий Дал сонин №30*

Шинжлэх ухаан техникийн тухай энэ цогцолборт нүдний өнгө таван янз байдаг гэсэн ерийн ойлголтыг нүд нь таван давхар бүрхэвчтэй, мянга гаруй хүлээн авагчтай” гэсэн шинжлэх ухааны ойлголттой харьцуулан, “Хотын хүн амын гурав дахь нь хараа муутай, мэлмий гажигтай болчихгүй сэн билээ” гэж дүгнэсэн тул эргэцүүлэх найруулга болно.

Энэ цогцолборыг “Эвклид, Птомлей зэрэг эрдэмтэд “Нүдний хараа бол нүднээс гарсан цацраг биет дээр ойж, тэгснээр бид хардаг” хэмээн үзэж байсан бол Араб-Персийн тоо зүйч Альказен сүүдэр болон ойлтыг ажиглаж “Гэрэл эхлээд биетээс ойж, шулуун шугамаар бидний нүд рүү ордог” гэсэнтэй харьцуулж болох юм.

3

Ер бусын гайхамшигт сайхан хийгээд ёс бусын муу муухайн цогцлол бол урлаг уран зохиолд байдаг. И.В.Гёте “Би тэр муу хүмүүс гэдгийг чинь сайн сайхныг юүлэх сав гэж үзсэн юм. Ингэснээрээ би яруу сайхныг дүр дүрслэлт бүрэн бүтнийг буй болгож чадсан юм. Хэрвээ би сайн сайхан хүмүүсийг сайн сайхан хүмүүсийн дунд гаргасан бол тийм юмыг хэн тоож унших билээ дээ” гэж хариулсан байдаг. Муу хүн байдаггүй сэн бол сайн хүн яаж байх билээ. Орчлон ертөнцийн зохилдолгоо нь ийм юм.
Д.Батбаяр “Бүтээхүйн зүй тогтол

Урлаг соёлын тухай сэдэвт энэ цогцолбор нь “Муу хүн байдаггүй сэн бол сайн хүн яаж байх билээ. Орчлон ертөнцийн зохилдлого нь ийм юм” гэсэн санааг И.В.Гётегийн хэлсэн үгээр баталсан учраас тайлбарлах найруулга болно.

Д.Нацагдорж

“Сонин ба зохиолч” нийтлэлдээ “Эдүгээ үед таван тив нь сонин сэтгүүлээр бүрхэгдэж, сонин сэтгүүл нь бүх дэлхийг бужигнуулан буй бөгөөд энэхүү шинэ цагийн сонин сэтгүүлгүйгээр шинэ ертөнц тогтнож хэрхэвч чадахгүй болой. Нэг хэдэн үгээр түүний учрыг товчлон тайлбарлаваас, сонин бичиг болбоос нийтийн сонирхож буй зүйлийг сонгох ба хүсэж буй зүйлийг бүртгэх, эрж буй зүйлийг олгох бөгөөд олон ардыг нийтийн байдал лугаа танилцуулан холбоно” гэх мэтээр уг хэрэг явдлын учрыг тайлбарласан нь нийтлэлийн үндсэн шинж юм.

4

Боловсролтой хүний амьдрал утга учиртай, зорилготой болдог. Боловсролын хүчээр хүн өөрийгөө төдийгүй нийгмээ, түүхээ, хүний болон амьд ертөнцийг, орчлон хорвоог мэдрэн, өөрийн байгаа цэгээ тодорхойлж чадна. Орчлон ба цагийн агуу ихийг мэдэрснээр энэ зайн дотор юу хийж, юу бүтээх ёстой нь ойлгогдож, элдэв орон зайны болон хуушуурын адгууслаг зодоон тэмцээнээс ангид байн, орон зайд биш, цагт шүтэх бишрэл бий болно. Амьдралын арван хувь нь хувь төөргөөс, ерэн хувь нь чиний түүнд хандах реакцаас хамаарна.

Баавар “Дори идэр дүүдээ”

Энэ цогцолбор нь “Хүмүүсийн дунд амьдрахад боловсрол чиний зүг чигийг зааж өгнө” гэсэн гол санаатай бөгөөд хүн нийгмийн тухай бичихэд хэрэг явдлыг хүүрнэн өгүүлэх нь илүү дөт ажээ. Үүнийг Л.Түдэв гуайн “Цагаан ямаа нийтлэлээс үзэж болно.

- Уул нь цагаан ямаа тэсвэр муутай ч гэсэн сүү сайтай, үржихдээ түргэн амьтан л даа гэж тэр өвгөн хэлэв.
- Үржихдээ түргэн гэж үү?
- Тийм ээ, тийм. Үрэгдэж хорогдохдоо амархан амьтан, үржихдээ бас түргэн байдаг юм. Заяа нь тэгж зохилддог юм байлгүй дээ. Айхтар хурдан өснө, айхтар хурдан ч хорогдоно. Хорогдохыг ч багасгаж болно л доо.
- Яаж багасгах вэ?
- Яах вэ дээ. Ердөө л хонин дотор өвөлжүүлдэг юм. Цагаан ямаа хонины бөөрөнд наалдаж хүйтнийг өнгөрөөдөг юм билээ. Ноос ихтэй хонины хажууд хоргодож өвөлжөөд зун түүнээ мартчихдаг юм... гэж өвгөн яриу.

Дасгал 7

Нийтлэлийг уншаад даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

Миний нээсэн эх орон

Миний багын төсөөллөөр эх орон бол тэнгэр, толгод хоёр байжээ. Эдүгээ он жил улирч, сайхан юм бүхэнд эх орон шингэсэн гэж би итгэдэг боллоо. Зөрж буй сайхан бүсгүйд эх орны нуугдмал дүр бий бөгөөд түүний хэвлийд хөдөлж эхэлсэн хүүхэд одот ертөнцтэй холбоотой, салхи шуургыг мэдэрч буй гэдэгт үл эргэлзэнэ. Сансрын хураангуйлсан биет бүсгүй хүний хэвлийд торниж буй нялх үр оддын тохиолоор бүтэн бүрэлдэхийн ид хавыг эдэлж, эхийн нь алхаанд цаг мөч агшин хэмжигдэхүй, хожмын өдөр хоёр хөл дээрээ бат зогсож, хязгааргүй орон зайн нээлттэй уудамд од мичид анивчихыг ширтэх хөвгүүнийг нь би миний болоод хүн төрөлхтний үр гэж мэдмүү!

Хэвлийдээ нялх үр тээсэн эх алхаж явна. Түүнд эх орон оршиж буй гэмүү. Миний өмнө зулзаган улиас навчсаа сэрчигнүүлэн найгалзана. Энэ модонд ч эх орон оршиж буй агаад навчис бүхэн нь намайг эх орны нүдээр харж байна. Бүх хүнд оршиж буй тэнгэрлэг хүчийг эх орон гэмүү. Хүн төрөлхтний мөрөөдөл дүрслэлийн хамгийн гэрэлт дүр нь эх орон байлаа. Түүнд л хамаг сайн сайхнаа шингээн бодож, хүслээрээ энэрэнгүй их үнэнийг буй болгон, түүндээ тэмүүлж, тэмүүлэл нь хүнийг бурханлаг болгодог байв.

Алтан - Овоо бол үнэхээр амилсан уул юм. Энэ уулыг хүн ард хэдэн зуун жил дараалан хайрлан биширч, тэрхүү олон зуун мянган хүний бодол санаа нэгэн цэг – энэ уул дээр төвлөрөн, хүн бүхний итгэл, хүсэл түүнд шингэж, ийнхүү энгийн нэг уулнаас эх орноо хайрлах хайр болтлоо бэлтгэгджээ. Өвөг дээдэс минь дэмий ч нэг энэ уулыг тахиж шүтээгүй ээ! Тэд нэг л юманд хайраа шингээх ёстой байсан юм! Бидэнд ирэх ёстой тэр мөнх хайрын бэлгэдэл нь Дарьгангын Алтан- Овоо буюу.

Тэгээд би үеийн үед хүний итгэл, нууц хүслэн шингэсэн уулыг харах бүр гурван зуун жилийн өмнө өвгийн өвөг минь энэ уулыг яг л над шиг ширтэн зогссон доо гэж бодном. Үүнээс үүдэн би энэ уулыг хайрлан биширсэн юм. Өвөг дээдэс минь энэ уулаар дамжин надтай уулзах гэсэн байжээ. Гурван зуун жилийн адагт энэ ууланд ирэх үр сад минь бас л миний адил Алтан- Овоог ширтэхүй дор , би орчлонд амьдарч яваагаа түүгээр дамжин мэдэрнэм. Ийнхүү алтан овоо бол бодлын шидээр бүтсэн уул тул үнэн мөн гэмүү. Юуг шүтэж эхэлнэ, тэнд хайр оршино. Хаана хайр оршино, тэнд сайхан санаа, сайн үйл зэрэгцэнэ.

Эмэг эхийн яриаг өгүүлмүү.

- Эрт цагт нэгэн банди Баруун зууд эрдэм сурахаар одохуй дор, төрүүлж өсгөсөн эх нь Цагаан Дар эх бурхан бүтээлгэж ирэхийг захижээ. Хүү чанад нутагт ном гүйцээгээд эргэх цагтаа эхийн захиасыг умартан, гагцхүү гэрийн гадаа ирсэн дор гэв гэнэт санав. Буцъя гэвч хожимджээ. Эхийн хүслийг эс гүйцэтгэсэн тул нүүр учрах хэцүү, ийн олбиргон бодолд

автан газар ширттэл бөөрөнхий цагаан чулуу үзэгдэв. Хүүгийн дотор нэгэн бодол гялс хийх зуур нөгөөх чулуугаа яаран шүүрч, хив хадагт сайтар ороогоод өвөртлөв. Ингээд уулзсаны эцэст эхийн захиасыг биелүүлэв хэмээн хуурч, нөгөөх хадагт боолттой чулууг өгчээ. “Ээж минь үүнийг хэзээ ч задалж үл болно” хэмээн хатуу захив. Эх нь нутгийн чулууг насан эцэс болтол бурхан гэж итгэн тахисаар нэгэн өдөр ертөнцийн жам ёс тулж ирэв. Эх өгүүлрүүн:

- Хүү минь, би бурхандаа үнэн сэтгэлээсээ дөчин жил сүсэглэн мөргөв өө! Ямагт буяны мөр хөөж, хүсэл бүхнээ бурхандаа даатгалаа. Өнөө амьдын хорвоогоос одох цаг ирэв. Бурхнаа л нэг үзвэл сэтгэл гүйцмүй! гэжээ. Хүү яах аргаа эс олж, удтал дуугүй зогсож, эцэст нь үнэнээ хэлэхээр шийдэв ээ!

- За яах вэ, чулуу ч болсон үзье дээ, нэгэнт дөчин жил бурхан гэж итгэж, өдөр бодолдоо, шөнө зүүдэндээ үзэн тахисан учир харахгүй хагацаж үл чадна гэв. Хүү гүнээ гэмшин хадгаар ороосноо задалбаас тэнд чулуу бус шижир алтаар бүтээсэн Цагаан Дар эх бурхан өнгө үзэсгэлэн төгс гялалзаж байв. Үүний учрыг тайлах нь:

Бодолдоо үнэнхүү итгэж, бүхий л оюун санааны хүчээ нэгэн цэгт төвлөрүүлэн сэтгэж чадсанд оршмуу. Тэгж чадваас эс бүтэх юм нэгээхэн ч үгүй билээ.

Би нүүж яваа үүлсийн сүүдэр доор ганцаардан ахуйдаа эх орноо дуудмуу. Тэр залбиран хүлээх эх орон минь итгэл билээ. Тэрхүү итгэлийн хүчээр би бие, сэтгэл, оюун бодлоо ариусгаж цэвэрших болно. Эх орныхоо гоо сайхны оргилд хүрэх зам маань байгаль ээж буюу.

Байгальд хүрэх зам маань дотоод сэтгэлийн дээд зэргийн ариутгал буюу. Оюун санааны дээд үнэнд хүрэх замыг зөв үйл, зөв сэтгэлээр засмуу.

Агуу их Сүхбаатар, Занабазар, Нацагдоржийг төрүүлэх бэлтгэл мянга мянган жилийн турш үргэлжилсэн ажгуу. Хэрвээ хүнд авьяас билиг буй аваас түүгээр бардах юун. Тэр нь түүнийх бус бөгөөд түүгээр дамжуулан эх орон минь бусдад үйлчлэх шат буюу. *О.Дашбалбар*

А. Эхийн дараах бүтэц зохимжтой эсэхийг шалгаад, тус тусад нь товч нэр өгөөрэй.

- I. 1. Сайхан юм бүхэнд эх орон шингэсэн гэж би итгэдэг боллоо.
2. Алтан овоо бол үнэхээр амилсан уул.

II. 1. Эмэг эхийн яриаг өгүүлмүү

2. Бодолдоо үнэнхүү итгэж, бүхий л оюун санааны хүчээ нэгэн цагт төвлөрүүлэн сэтгэж чадсанд оршино.

Б. Эхийн ямар ямар хэв маяг орсныг тайлбарлана уу.

В. Эхийг товчлон бичиж, нөхдөдөө уншуулж, саналаа солилцоорой.

Г. Дараах жишээг ямар ямар дүрслэх ур маяг болохыг тайлбарлана уу?

- Эх орон бол тэнгэр толгод хоёр байжээ.
- Сайхан юм бүхэнд эх орон шингэсэн.
- Сайхан бүсгүйд эх орны нуугдмал дүр бий.

- Сансрын хураангуйлсан биет бүсгүй
- Эхийн нь алхаанд цаг мөч агшин хэмжигдэх
- Хэвлийдээ нялх үр тээсэн бүсгүй алхаж явна.Түүнд эх орон оршиж буй.
- Энэ модонд ч эх орон оршиж буй.
- Навчис бүхэн нь намайг эх орны нүдээр харж байна.
- Бүх хүнд оршиж буй тэнгэрлэг хүчийг эх орон гэнэ.
- Хүн төрөлхтний мөрөөдөл дүрслэлийн хамгийн гэрэлт дүр нь эх орон байлаа.
- Түүнд л хамаг сайн сайхнаа шингээн бодож, хүслээрээ энэрэнгүй их үнэнийг бий болгон, түүндээ тэмүүлж, тэмүүлэл нь хүнийг бурханлаг болгодог байв.
- Алтан –Овоо бол амилсан уул юм.
- Олон зуун мянган хүний бодол санаа нэгэн цэг- энэ уулан дээр төвлөрнө.
- Мөнх хайрын бэлгэдэл нь Дарьгангын Алтан –Овоо буюу.
- Өвөг дээдэс минь энэ уулаар дамжин, надтай уулзах гэсэн байжээ. Алтан овоо бол бодлын шидээр бүтсэн уул тул биширч болох амуй.
- Хүү чанад нутагт ном гүйцээгээд...
- Эхийн хүслийг эс гүйцэтгэсэн тул нүүр учрах хэцүү.
- Ийн олбиргон бодолд автан...
- Ямагт буяны мөр хөөж, хүсэл бүхнээ бурхандаа даатгалаа.
- Өнөө амьдын хорвоогоос одох цаг ирэв. Бурхнаа л нэг үзвэл сэтгэл гүйцмүй гэв.
- Өдөр бодолдоо, шөнө зүүдэндээ үзэн...
- Би, нүүж яваа үүлсийн сүүдэр доор ганцаардан ахуйдаа эх орноо дуудмуй.
- Тэр залбиран хүлээх эх орон минь итгэл билээ.
- Эх орныхоо гоо сайхны оргилд хүрэх зам маань байгаль ээж буюу.
- Байгальд хүрэх зам маань дотоод сэтгэлийн дээд зэргийн ариутгал буюу.
- Оюун санааны дээд үнэнд хүрэх замыг зөв үйл, зөв сэтгэлээр засмуу.

Д. Дараах жишээ үг өгүүлбэр уул эхэд ямар үүрэгтэй болохыг өмнө хойнох үг өгүүлбэртэй холбон, утга санааг нь тайлбарлаарай.

- Миний багын төсөөллөөр...	- Миний өмнөх...
- гэж итгэдэг боллоо.	- Навчис бүхэн нь намайг харж байна.
- гэдэгт үл эргэлзэнэ.	- үүнээс үүдэн би...
- би... гэж мэдмүү.	- надтай уулзах гэсэн байжээ.
- буй гэмүү	- бас л миний адил
- Миний өмнө...	- би амьдарч яваагаа...
- Эх орон гэмүү	- Би ганцаардан ахуйдаа...
- Тэгээд би... гэж бодном.	- Би бас сэтгэл, оюун бодлоо ариусгаж...

Уран нийтлэлийн өвөрмөц онцлогийг тодорхойлох

Дасгал 8

Нийтлэлийн онцлогийг жишээгээр тайлбарласныг ажиглаарай.

Нийтлэлийн онцлог	Жишээ
<p>Чухал хэрэг явдлыг өргөн хүрээтэй нийтлэг орон зайд цаг үеийн урт хугацаанд дэвшүүлдэг.</p>	<p>Юм мэдэхгүй явсан он жилүүд минь ус мэдэхгүй явсан он жилүүдтэй тэнцдэг болохыг ухаартлаа би мөн ч олон оймс элээж дээ. Энэ тэнцэтгэл тооны ухааны тэнцэтгэлийн нэг адил аль нэг өгөгдөхүүн нь ихсэхэд нөгөө нь хар аяндаа ихсэн тэнцүү байх зарчмаа хадгалсаар явдаг аж. Өөрөөр хэлбэл, ус мэдэхгүй байх тусам юм мэдэхгүй байна гэсэн хэрэг л дээ. <i>Д.Батбаяр “Ус” Аз жаргал хүсье Уб., 2008</i></p>
<p>Хүний бүтээсэн оюуны үнэт зүйл буюу шинжлэх ухааны нарийн ширийн зүйлсийг нийт хүн ухаарч ойлгогдохуйц энгийн хэлээр тайлбарладаг.</p>	<p>“Тархи гэдэг маань цагаан саарал уураг бөгөөд 14 тэрбум мэдрэлийн эсээс бүрдсэн гурван давхар бүтэцтэй, цагт 288 километрийн хурдтайгаар дохио мэдээлэл дамжуулах чадалтай төв юм” гэсэн эрдэм шинжилгээний хийсвэр нэр томъёо бүхий өгүүлбэрийг “Хоёр мөрөн дээрээ буюу хүзүү гэдэг богинохон баганан дээр бид зүйрлэшгүй их баялгийнхаа алтан авдрыг тээж яваа” гэж бодох ёстой ажээ. Тэр нь мөнгөний шүүгээ шиг дөрвөлжин биш, ган төмрөөр хийсэн хэдэн тоннын хүнд авдар биш мөртлөө доторх баялгаа бусдад байтугай, тээж яваа эзэндээ ч хэр барагтайд нээж өгдөггүй бат нууцтай, басхүү хоёр гарын нь алганд бараг багтчихаар жижигхэн бөөрөнхий бөмбөлөг буюу гавал юм. (Л.Түдэв “Тархи “Дал” №29) гэж тайлбарлахад хэн ч ойлгох биз ээ.</p>
<p>Тухайн хэрэг явдлыг олон ургалч үзлийн үүднээс үнэлж дүгнэхдээ үгийн урлагийн хүч нөлөөг бүрэн дүүрэн ашиглаж, уран зураглал, онцгой сэтгэмж, гүнзгий сэтгэгдлийг хослуулдаг.</p>	<p>Хэдхэн өдөр нүдний булангаар харж, давхин өнгөрсөн уул ус тархины хальсанд тэгтлээ тод сайхан зураг болон бууж, амьдрал болоод байгалийн хамгийн санаандгүй юмстай үе үе холбогдон гарч ирээд, аль эрт нойрссон төсөөлөл, зүйрлэлийг гэнэт цочоон сэргээж, бас өнийн дуртгал болсон гуниг баяр, хорсол гомдлыг хүртэл эгүүлэн авчирч, энэ ертөнцөд төрсөн биеэ авч яваагийн учир холбогдол хийгээд хожмын зам чухам ямар “ууланд” хүргэхийг тааварлан ядах санаашралд унагаж болдгийг би тэгэхэд дахин ойлгосон юм. <i>С.Эрдэнэ Алтай</i></p>
<p>Бүх нийтийн сэтгэл санааг ил тод илэрхийлж, нийгмийн ухамсар</p>	<p>Нар бол хэнээс ч мөнгө нэхэхгүй, ахин сэргээгдэх эрчим хүчний бэлэн эх булаг, тэр тусмаа “Нарлаг монгол” гэж алдаршсан манай оронд аж ахуйч, ажилсаг хүнд бол зүгээр олддог, байнга бэлэн</p>

<p>сэтгэхүйд нөлөөлж, улс орны хувь заяатай холбоо бүхий асуудлын талаар өөрийн үзэл бодол, санал хүсэлтээ чөлөөтэй бичдэг.</p>	<p>байдаг. (Шөнө яах вэ? гэлтгүй, өдөр нараар зайгаа цэнэглээд нөөцөлчихдөг) ийм уурхайг ухахаар хүрз, жоотуу хэрэггүй. Ухаанаа л ухах хэрэгтэй. Ухаанд чинь юм байхгүй бол бусдын ухааныг ухах, наран дэнлүүг цаламдаач ээ, залуус аа! <i>Л.Түдэв Нарыг цаламдаж, салхийг залгицгаая, залуус аа!</i></p>
---	---

Дасгал 9

Цогцолбор бүрийг нягтлан уншиж, нийтлэлийн ямар ямар шинж байгааг тайлбарлаарай

1. - Монгол гэх хайр юунаас эхэлснийг бүү мэд! Нэг л мэдэхэд өр зүрхэнд минь шувууны өндөг шиг орогнож, өөр юмны сүүдэр хүртэл тусах вий гэхээс айдаг болсон. Наран сумын хэдэн цагаан байшин, сумын төвийн айлууд, зуны орой үнээ сааж буй хүүхнүүд, эл хуль хээр талаас эхэлсэн юм уу? Өвлийн үдэш пийшингийн дэргэд эмгэн ээжийн минь ярьсан үлгэр туульс, бага сургуулийн сурах бичигт байраа эзэлсэн бүрх малгайтай, махир гаанстай найрагчийн зураг, “Миний хэнз хурга” шүлгээс эхэлсэн юм уу? Бүү мэд, нэг л мэдэхэд эх орон гэх бодол зүрхтэй минь цуг цохилох болсон.

О.Дашбалбар “Хаврын сүлжээ буюу уянгын халил хэмээх зураглал”, ГУНУ, УБ., 1989

2. - Монголчууд эхээс төрж, манцуйтай хэвтэж байхдаа л тэнгэрийг тооноороо харж өсдөг бөгөөд мал маллах үйлстээ ямагт “тэнгэрийн царай” харж уншихдаа дээд зэргийн “эрдэмтэн” байлаа. Гэхдээ бас “зурхайн ухаан” хөгжүүлж одон орны солбицол, дохиоллыг уншиж, мэдээлэл авдаг хүмүүс ч цөөнгүй байсаар ирсэн. Харамсалтай нь зүрхийг мэдлэг талаасаа шүтлэг тал руу хэлтийлгэгчид олширч, нэр хүнд, итгэхийн хэлийг сулруулж, сүүл сүүлдээ судалгаа ч хийх нь идэвхгүй болсоор байх юм. Яаж амьдрахыг тэнгэр, газар нутаг нь зааж өгдөг байсан цагаас уйдаж, хотжиж “шавар байшинд шавааралдан суух” болсны балгаар залуу үе маань” тэнгэр, газрын хүчийг мэдрэх, дагах, хүндлэх, хэрэгжүүлэх авьяас, мэдлэг, чадвар, мэдрэмжээр уламжлалаасаа тасарсаар байна. “Мөнх тэнгэрийн хүчин” Төв Азийн зулай дээр голлодог цэг нь таарч байдгийг умартаж, Европ, Америкад хүртэл тархан сууж, сүүлийн үед Солонгос, Тайланд, Японд дурлах болжээ.*Л.Түдэв Тэнгэрийн эрхшээл” “Сүүдэр сүүдэр цаашаа” XXXVI. УБ., 2005*

3. - ...Одоо зулзаган заг эгнэн ярайж байна. Ер нь заг бол үр төл сайтай ургамал юм санж. Намрын энэ үед бор нүдтэй, цагаан шаргал цэцэг багсайтал ургачихсан байна. Намар орой тэр нь үр болон гөвөгддэг ажээ. Ер нь говийн хөрсийг бэхжүүлэх, элсний давшилтыг зогсоох ажлыг шинжлэх ухааны үндэстэй, далайцтайхан явуулах цаг болжээ. Ялангуяа улам их газар хагалан тариалж байгаа одоо үед агротехникийн үүднээс, маш нарийн бодох хэрэгтэй юм. Хагалах газрын хэмжээг бодлогогүй ихэсгээд байвал хөрс салхиар зулгаран хийсдэг говь хээр газар үржил шимгүй цөл болон хувирахад хүрнэ. *Л.Түдэв. “Говь гэмээнэ говь билээ, Миний эх орон –миний тоонот” УБ., 1978*

4. - Сайхан гэдэг ойлголт ухагдахуун биш. Сайхан бол цэнгэлтэй, таатай мэдрэмж. Урлаг уран зохиол бол орчлон ертөнцийн сайхныг мэдрэсэн мэдрэмжээ хөг аялгуу, өнгө төрх, үг хэл, дүр дүрслэлээр илэрхийлж байгаа илэрхийлэл. Мэдрэмжийг бүтээж, бүтээсэн мэдрэмжээрээ сонсогч үзэгч, уншигчийн мэдрэмжид хүрч, мэдрэмжийг нь сэрээхүй юм. Чухамхүү ийм зорилготой учраас Ванчинбалын Инжиннаш “Хүний сэтгэлийг хөдөлгөж эс чадваас хөнгөн бийрийг хөшиж юу хийнэ” хэмээжээ. Эндээс юу харагдана вэ? Урлаг уран зохиолын бүтэн туурвилын зам харагдана. Сайхныг мэдрэсэн мэдрэмж, түүнээ илэрхийлсэн илэрхийлэл, тэр нь уншигч, сонсогч, үзэгчийн сэтгэлд хүрч, мэдрэмжийг нь сэрээсэн цагт сая уран бүтээл болдог байна. Энэ учраас уран бүтээлч хүн ер бусын маш нарийн, арвин их мэдрэмжтэй байх учиртай. *Д.Батбаяр “Сайхныг мэдрэх мэдрэмж” “Сайхныг бүтээхүйн нууц” УБ., 2016*

5.- Дуу дуу хорвоо ертөнцөөр дүүрэн байв чиг манай уртын дуу шиг буддалаг гэгээн, шүншиг бүхий тарнилаг, ид шидийн шүтээнлэг, зүүдэн юм шиг зөн бэлгэдэлт, тайлахын эрхгүй оньсоголог, хүршгүй ариун дагшин, сүлд оршоох хиймориллог, ая дагнах торгомсог, алт мөнгөөр аялгууг сийлбэрдэн эмхүүрдэх шиг тийм аялгуу эгшгийн хаан хаа байх билээ. Би элдвийн “хаан” тодотголтой зүйлд дургүй хэрнээ уртынхаа дууг ёстой хаан суудалт эгшиглэн, хаан сэнтийн дуу гэж ташаагаа тулж байгаад бардам хэлж чадна. *До.Цэнджав “Дэлхийд ижилгүй уртын дуу минь” “Essay” УБ.,2010*

6. Хөвсгөл нуур цэвэр усны хэмжээгээр зөвхөн Байгалын дараа л орох юм. Уулс бий болоход үүссэн гүн хонхор дагаж тогтсон учир усны багтаамж ихтэй, ёроолын нь талбайн бараг 70 хувь зуугаас илүү, зарим газраа 268 метр хүртэл гүнзгий. Монгол орны нийт гол мөрний арван жилийн ургацтай тэнцэх хэмжээний цэвэр цэнгэг усыг Хөвсгөл ай савдаа агуулдаг байна.

Амьд бүхний эх ус билээ. Гэтэл ертөнцийн хүмүүсийн тэн хагас уух усаар гачигдаж, усны нийт нөөц бохирдох төдийгүй, бүр хордох аюулд оржээ. Иймээс усны төлөөх тэмцэл бол амьдралын төлөөх тэмцэл юм. Энэ утгаар нь авч үзвэл Хөвсгөл нуурыг хамгаалах асуудал нэн онцгой юм. Гэтэл бид улс орондоо байтугай дэлхийд ховорхон цэнгэг усны эрдэнийн бумба болсон цор ганцхан Хөвсгөл нуураа, ард түмэндээ хайрлагдсан “Далай ээж”-ээ хөнөөхөөр цаазын тавцан бэлтгэж байдаг нь юу болж байгаа хэрэг вэ? Хөвсгөлийг дотор гаднаас нь бид өөрсдөө хайр найргүй бохирдуулж байна. *Ц. Балдорж “Далай ээж минь цаазын тавцанд” Үнэн сонин 1987 №233*

Уран нийтлэлийн онцлогийг дүгнэвэл:

- Цаг үеийн урт хугацаатай хэрэг явдлыг өргөнөөр дүрслэн зураглаж, хүүрнэсэн тодорхой хэрэг явдлаас ангид байх
- Хэрэг явдал баримтыг өөр зүйлтэй жиших, хялбаршуулах, гол баатаргүй байх
- Алив юмсын учир утгыг оюуны үнэт зүйлтэй холбож, уран яруу тайлбарлах, ургуулан бодох, ухааруулах
- Өгүүлэгч өөрийн байр сууринаас үнэлж дүгнэх, уншигчдын урам зоригийг бадраах, хариу бодол төрүүлэх
- Тухайн хэрэг явдлын талаар асуудал дэвшүүлж тодорхой шийдэл, санал гаргах
- Олон нийтэд зориулж, тэдний санаа бодлыг илэрхийлсэн, олон ургалч үзлийн үүднээс тэдний ухамсар сэтгэхүйд хандах зэрэг онцлогтой.

Дасгал 10

Цогцолборуудын санаанаас уг эхийн бүтцийг хэрхэн загварчилж, онцлогийг тодруулсныг ажиглаарай.

А. Орчин үеийн мэдээллийн технологи нь мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн гол ноён нуруу болж хувирав.

Мэдээллийн технологийн гол ололтуудын нэг болох өчигдрийн вэб, өнөөдрийн грид (grid) нь эгэл бөөмсийн физикээс гаралтай ба физикчдийн

судалгааны соёлын үр дүн болно. Ихэнх шинжлэх ухаанд тоо томшгүй их хэмжээний мэдээллийг боловсруулах шаардлага гардаг. Хүн төрөлхтний түүхэнд урьд өмнө боловсруулагдаж байгаагүй асар их мэдээлэл, тухайлбал, Европын цөмийн судалгааны лабораторийн 27 км урт дугуй хонгилон хурдасгуураар гэрлийн хурдтай гүйх эгэл бөөмсийн сигналын процессыг бүртгэхэд жилд нэгийн 15 тэгтэй тооны мэдээлэл боловсруулах шаардлагатай. Энэ нь бидний удамшлын генэн доторх мэдээллийн тооноос сая дахин их гэсэн үг.

Ингэж дор хаяхад мянган тэрбум мэдээллийг боловсруулах аргачлалыг физикчид анх санаачлан амьдралд нэвтрүүлж байна. *Х.Намсрай Хатуу шинжлэх ухаан ба мэдлэгт тулгуурласан эдийн засаг*

Мэдээллийн технологи нь эдийн засгийн ноён нуруу

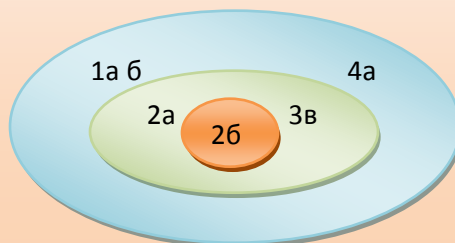
- 1а. Мэдээллийн технологи нь эгэл бөөмсийн фикикээс гаралтай.
- б. Мэдээллийн технологи нь физикчдийн судалгааны соёлын үр дүн.
- 2а. Шинжлэх ухаанд тоо томшгүй мэдээлэл боловсруулах шаардлагатай.
- б. Асар их мэдээлэл, жилд 1.000.000.000.000.000 мэдээлэл боловсруулах шаардлагатай.
- 3в. Энэ нь хүний удамшил дахь мэдээллээс сая дахин их юм.
- 4а. Физикчид мянган тэрбум мэдээллийг боловсруулах аргачлалыг санаачлан амьдралд нэвтрүүлж байна.

1а,б - эхлэл

4а – төгсгөл

2б - гол хэсэг

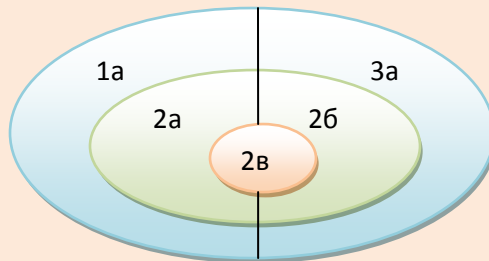
2а, 3в – гол хэсэгт туслах санаа

Б. Намрын шөнө түмэн түмэн одон жирэв жарав гялтганасан огторгуйг ширтэн бодлогоширном. Тал нутгийг минь ивээн бүрхсэн агуу тэнгэрийн дор хүний үр юуг эс үзнэм билээ. Бодлын харгуйг үзүүргүй сунгасан энэхүү одот орчлонд монголынхоо зориг сэтгэлийн гэрэлт замыг гарган, сансрын хөлгөөр дүүлэн яваа тал нутгийн хөвгүүний дүрийг сэтгэлдээ зурагланам. Одтой ижилссэн од билээ тэр. Монгол хүн сансарт нисэн олны зүрхнээ мөнх тэмдэглэгдэх цагт, манайхан хүүхэд хөгшидгүй цөмөөрөө нэгэн зэрэг гэрээс гарч тэнгэрийг ширтэн, монголынхоо одыг олж үзээд ямархан баяр хөөр болох вэ. *С.Эрдэнэ Мөнгөн хазаарын дууль*

Намрын шөнө огторгуйг ширтэн бодлогоширном

- 1а. Агуу тэнгэрийн дор хүний үр юуг эс үзнэм билээ
- 2а. Сансрын хөлгөөр дүүлэн яваа тал нутгийн хөвгүүний дүрийг сэтгэлдээ зурагланам.
- б. Одтой ижилссэн од билээ, тэр
- в. Монгол хүн сансарт нисэн олны зүрхнээ мөнх тэмдэглэгдэнэ.
- 3а Манайхан цөмөөрөө тэнгэрийг ширтэн, монголынхоо одыг үзээд баярлана.

Дасгал11

Дараах уран нийтлэлийн

- А. “эх- анхилмал үнэр, цэцгийн анхилмал үг- багш нар, ордын үзэсгэлэн гоо-төрсөн нутаг, ард түмэн, нандин бодлын гантиг, арвисын үзэсгэлэн-ачтан хөвгүүд” гэсэн хос үгсийн утга учрыг тайлбарлаж бичээрэй.
- Б. Дөрвөн цогцолборын санаанаас уг эхийн бүтцийн онцлогийг загварчлаарай.

Дөрвөн цогцолборын хуучин санаа нь шинэ болж, улмаар шинэ санаа нь хуучрах зэргээр эхийн зохиомжийн үр хөврөл буй болдгийг
 “Дөч хүрээд бие сая тогтноюу, эх хуучин мэдээлэл →
 Уулын оргилоос цагаан болюу, шинэ хуучин мэдээлэл →
 Сэтгэл минь гүн нуураас амгалан болюу шинэ хуучин мэдээлэл →
 Санаа сэтгэл минь одооныхоос сайхан болюу шинэ хуучин мэдээлэл→
 гэх мэтээр ойлгож болно.

- I. Тэгээд, үгсийн цэцэрлэгч болж ч магад буюу. Тэгвэл...цусаар, үнэрээр ачий нь магтан хариулюу
- II. Тэгээд, мөнх билгийн налина лянхуа цэцэг сэтгэл зүрхэнд минь дэлгэрэнхэн цэцэглэж магад буюу. Тэгвэл...үгээр... ачий нь магтан хариулюу
- III. Тэгээд, үгсийн уран бүтээлч болж ч магад буюу. Тэгвэл ... үгээр үзэсгэлэн гоогоор... ачий нь магтан хариулюу
- IV. Тэгээд, үгсийн уран барималч болж ч магад буюу. Тэгвэл... гантигаар, үзэсгэлэнгээр ачий нь магтан хариулюу гэх мэт давтсан нь энэ эхийн зохиомжийн онцлог болж байгааг ажаарай.

Юуны магад

Дөч хүрээд би сая тогтноюу. Тэгээд үгсийн цэцэрлэгч болж ч юуны магад. Тэгвэл, сэтгэлийн гайхамшигт сайхан цэцэг зүрхнийхээ улаан цусаар ургууланхан, намайг хүн болгосон эх орондоо анхилмал үнэрээр нь ачий нь магтан хариулюу.

Цаст уулын оргилоос цагаан болюу, толгой минь. Тэгээд мөнх билгийн налина цэцэг, сэтгэл зүрхэнд минь дэлгэрэнхэн цэцэглэж магад буюу. Тэгвэл,

гайхамшигт сайхан цэцгийн анхилмал үгээр намайг сурган хүмүүжүүлсэн Багш нарынхаа ачий нь магтан хариулюу.

Сэтгэл минь, гүн нуураас амгалан болюу. Тэгээд үгсийн уран бүтээлч болж ч магад буюу. Тэгвэл, сэтгэлийнхээ чин үгээр хүсэн сэтгэхүйн гайхамшигт сайхан орд босгон, гялалзсан үзэсгэлэн гоогоор нь төрсөн нутаг, ард түмэндээ ачий нь магтан хариулюу.

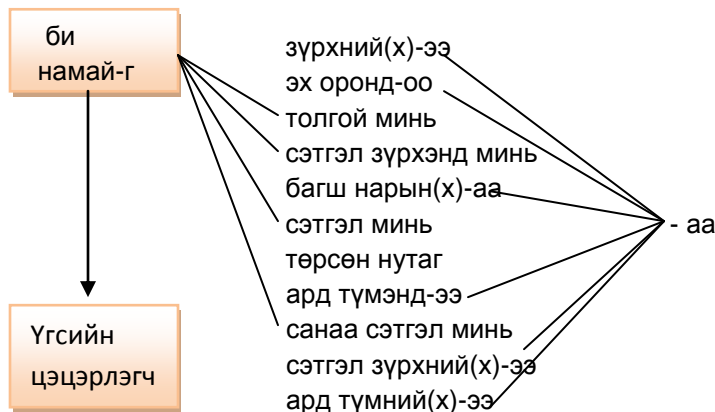
Санаа сэтгэл минь одооныхоос сайхан болюу. Тэгээд, үгсийн уран барималч болж ч магад буюу. Тэгвэл, сэтгэл зүрхнийхээ нандин бодлын гантигаар хүсэн сэтгэхүйн гайхамшиг хөрөг бүтээн босгож, дур булаам арвисын үзэсгэлэнгээр нь ард түмнийхээ ачтан хөвгүүдийн ачий нь магтан хариулюу.

Лянхуа- усанд ургадаг, шулуун иштэй, анхилуун үнэртэй, том сайхан цэцэгтэй, дүгрэг навчтай, олон наст өвс. Ариун тансаг үнэрээрээ ертөнцийг тэтгэхийн бэлгэдэл болдог учраас бурхны өлмийд залдаг ажээ. Мөн “оюуны лянхуа нээх” гэсэн хэлц нь “гэгээрэх”, “ухаарах” гэсэн утгатай.

Налина- бадамлянхуа

Дасгал 12

- А. Сая би тогтноуу, үгсийн цэцэрлэгч, сэтгэлийн гайхамшиг цэцэг, зүрхнийхээ улаан цусаар ургуул-, эх орондоо анхилмал үнэрээр нь ачий нь хариул-“ гэх мэт холбоо үгсийн дүрслэх ур маягийг тайлбарлаарай.
- Б. Ерөнхийлөн болон биеийн хамаатуулах нөхцөл нь энэ уран нийтлэлийн өгүүлэгч баатартай ямар нэг холбогдол байна уу.

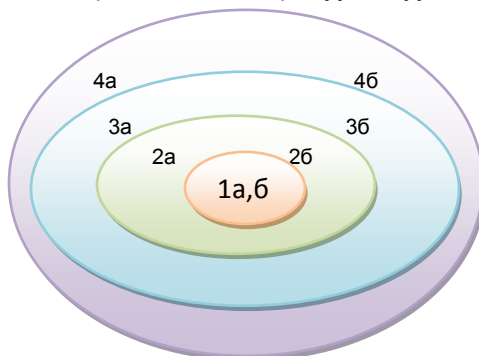
- В. Уран нийтлэлийг дараах шинжээр тайлбарлаарай.
1. Цаг үеийн урт хугацааны болон өргөн хүрээтэй орон зайд зураглах
 2. Шинжлэх ухаан буюу үнэт зүйлийг нийт хүнд ойлгогдохуйцаар хялбаршуулах
 3. Үгийн урлагийн хүч нөлөөг ашиглан онцгой сэтгэмж гүнзгий сэтгэгдлийг хослуулах
 4. Өгүүлэгч “би” хэмээгчийн үзэл бодол, үнэлэмж нь тод илэрч байх

Дасгал 13

Эхийг уншиж, сэдэв ба гол санааг тодорхойлон бичээрэй.

1. Эрийн гурван наадмын нэг бөх барилдах нь монголчуудын өнө эртний бахархалт тэмцээн юм.
Хүч мэх бүрэн төгс бүрэлдсэн бөхөө дээдэлдэг нь монголчуудын оюун санааы нэг үнэт зүйл мөн.
Алдарт бөх Их Монгол Шаравжамцын барилдааныг үзсэн нь их монгол бидний бахархал мөн.
2. Эхийн утгын бүтцийг дараах байдлаар ангилсныг харьцуулна уу.

- 1а, 1б – цөм цогцолбор
2а, 2б – дэлгэрүүлэгч цогцолбор
3а, 3б – үнэлэмж, баймж бүхий цогцолбор
4а, 4б – орон цагийн утгат ба өгүүлэгч “би” хэмээх цогцолбор

3. “бага ч гэж дээ, ер нь, “ай”, үнэхээр, мөн, маягтай, юм, гэлтэй, лав, андашгүй, гэмээр, гэнэ, вий, мөн ч, билээ” гэх мэт үгс ямар үүрэгтэй болохыг тайлбарла.
4. Тэмдгийн нэрийг түүж, ямар утга үүрэгтэй байгааг тайлбарлана уу.

Жишээ нь:

“ Тэр өдөр их л халуун байсан” гэхэд “халуун” гэсэн шинж чанар заасан тэмдгийн нэр нь үйл үгийн байрнаа орсон тул үйлшжээ. Уул нь “халуун өдөр” гэх байв. Тодотгол болох нь тэмдэг нэрийн үндсэн үүрэг юм. “Их” нь тэмдэг нэрийн харьцуулсан давуу зэргийг илтгэж байна. Иймд “их” гэдэг нь “маш” нэн” гэсэн бүтээврийн үүргээр оржээ.

Их Монгол

4а. Дөчин таван оны зун билээ. Дайн дуусаж, тэр жилийн наадамд олон аймгийн наадамчид ирцгээж байв. Буянт-Ухаад гангийн улаан тоос дэгдэж, олон цагаан гэр, эрээн майхан ярайж, эртний монгол их цэргийн буудалласан газар мэт морь мал, хүн амьтан хөөрцөгнөн байв.

4б. Би бага байжээ. Бага ч гэж дээ, арван зургаатай, цэргийн сургуулийн сурагч. Биднийг наадмын байранд баруун жигүүрийн дээгүүр суулгадаг байв. Ер нь цэргийн хатуу журмын хажуугаар их өхөөрдөж эрхлүүлдэг байсан юм. Тэр өдөр их л халуун байсан. Бид цөмөөрөө бөхийн хорхойтнууд. Халууныг тэсвэрлэн ёслолын гоё хувцсаа улаан алаглуулан сууцгаав.

1а. Зүүн жигүүрийн бөхийн майхнаас нэгэн гоц өндөр чилгэр биетэй, цал буурал толгойтой хүн алгуурхнаа дэвсээр гарч ирэхүй дор наадамчин олон зэрэг “Ай” гэсэн бөглүү дуу гаргаж, нэг нэгнийхээ толгой дээгүүр өлөлзөн бужигнацгаав. Амьтны анхаарлыг тийн зэрэг татсан хүн бол домогт даян аварга Их Монгол байжээ.

2а. Түүний дэвэн дэвсээр гарч ирэх нь үнэхээр их Монгол мөн. Засуулаа тойрон алсын уулын толгойг ээлжлэн харах маягтай буурал толгойгоо нэг өргөж, нэг гудайлган, тэнгэрийн хаяа алдлах мэт урт гараа элэн халин нисэгч бүргэдийн жигүүр гэлтэй ихэмсэг тайвнаар дэвэн байхуйд улаан торгон зодог нь галын дөл дүрэлзэх мэт харагдана. Бие нь цул судас шөрмөснөөс бүтсэн мэт гүрдийж, агуу уужим хавиргууд нь нумлан харагдах тэр “буурал толгойд” аварга хүчин бий гэдэг нь андашгүй.

3а. Их Монгол гуай дал хүрч яваа гэнэ шүү” гэж наадамчин олон гайхан шогшролдоно.

2б. Засуулч нь лав шавил эр биш гэдэг нь тодорхой боловч Их Монголын дэргэд хүүхэд мэт тонгойн харагдаж байсан сан. Тийнхүү газар доргио болов уу гэмээр дэвслэх хөлийн доороос элс шороо пур пур хийн, Их Монгол гуай юу юугүй тэнгэрт хөөрч, үлгэрийн шидэт хангарди адил нисэн одох вий гэмээр харагдана. Гэвч тэр тэнгэрийн бус газрын Их Монгол хойно нисэн одсонгүй. Алдар цолоо дуудуулж, дэвэн дэвсээр амлаж авсан бөхтэйгөө үзэлцэхээр наадмын хүрэн дунд гарч ирэв. Олон явган шувуу нисэхийг завдан, улаан цэнхэр далавчнуудаа дэвэн буйн дунд Их Монгол гэгч нэг аварга том улаан хангарди ялгарах мэт байв.

1б. Тэрбээр хэдэнтээ сайхан сэлгэж, өөрөөс хавьгүй дүү бөхийг хав дөрвөлжин барин авч далаар нь тавиад татан босгож, хоёр хацар дээр нь үнсэхэд наадамчин олны цээжнээс “Ай” гэх дуун нэгэн зэрэг гарав.

3б. Тийнхүү би домогт Их Монголыг анх үзэж билээ. Миний багадаа үлгэрт сонссон буюу номонд уншсан домогт баатар амилан боссон мэт мөн ч бахдалтай харагдаж билээ. *С.Эрдэнэ*

Их Монгол- Их Монгол хэмээх Шараежамц нь 1900 оны даншиг наадамд тав, 1904 оны мөн наадамд тав, 1906 оны даншигт найм давж, мөн оны тусгай даншигт найм давсан ба 1908 оны арван засгийн наадамд зургаа давж, 1911 оны даншигт 11 давж түрүүлсэн ажээ.

Даншиг- (бат оршил) нь ихэс дээдэс, хувилгаан эгээнтний мэндэлсэн болон тодорсон ирсэн ойг дурсан тэмдэглэх шашны нэг зүйлийн ёслол болно. XVII зууны эхэн үед Халхын долоон хошуу нийлж, долоон хошууны бат орших ерөөл тавин, наадах болсон байна. Үүнээс долоон хошуу даншиг наадам гэх болжээ. 1940 онд Түшээт Сайн хан Гомбодоржийн хүү өндөр гэгээн Занабазарыг монголын шашны тэргүүн, анхдугаар боод гэж ширээнээ залсанд зориулан Булган аймгийн Гурванбулаг сумын нутаг Хөгнө Тарнын голын эхний их бага Монгол уулын өвөр Өлзийт цагаан нуур хэмээх газар халх долоон хошууны наадам хийж, даншиг буюу бат оршил өргөсөн байна. Халхын долоон хошуу гэгч нь Чингисийн удам 19 дүгээр үеийн ач Гэрсэнз жалайр хун тайжийн долоон хөвгүүд халхыг хувааж захирснаас гарсан нэр ажээ.

5. Нийтлэлийн эхэд “ мэт, маягтай, гэлтэй, гэмээр, адил” гэх зэрэг үгс ямар утга үүрэгтэй буйг тайлбарлаарай.

6. Тэр жилийн наадам, биднийг, тэр өдөр, бид цөмөөрөө, тийн зэрэг татсан, түүний дэвэн дэвсээр, тийнхүү газар доргио болов уу гэмээр, гэвч тэр тэнгэрийн бус, тэр бээр, хэдэнтээ сайхан сэлгэж, тийнхүү, миний багадаа үлгэрт сонссон” гэх мэт холбоо үгс эхэд ямар үүрэгтэй байгааг өмнөх хойнох жишээтэй нь холбон тайлбарлаарай.

Дасгал 14

1. Д.Батбаярын “Үг” хэмээх эсээ нийтлэл дэх
 1. Үг гэдэг ухааны тэнгисийн эрэгт чулуудагдсан эзгүй дун.
 2. Орчлон ертөнц гэдэг нэр үг. Оршихуй гэдэг үйл үг.
 3. Үг бол үндэстэн ястны оюуны баялаг.
 4. Иргэншил гэдэг ойлголт ухагдахууны адилшилт” гэсэн санааг

1. Үгэнд оюун санааны зөвхөн мөр л байдаг.
2. Монгол хэлний үгсийн дийлэнхийг үйл үг эзэлдэг.
3. Тогтсон хэллэг, үг өгүүлбэр, үгийн хоршил зохицлын хэвшлийг эвдэх хэрэгтэй” гэсэн санаатай харьцуулж, аль нь эхийн бүтэцтэй, аль нь зохиомжтой холбоотойг тайлбарлана уу.

Үүнд: Эхийн бүтэц нь агуулгын доторх санааны харьцаа илтгэдэг бол, эхийн зохиомж нь хэрэг явдлын элдэв зохицлыг илтгэдэг.

2. Эхийн сэдэв ба санааг тайлбарлаж бичээрэй.
3. Эсрэгцсэн санааг илтгэх үгсийг “ нүүдэл- суурьшил” гэх мэтээр ялган бичиж, зохих санааны дагуу өөрсдөө жишээ татан дэлгэрүүлэн тайлбарла.
4. Энэхүү эсээ нийтлэл нь ухаарал бодролын тухай нийтлэл болохыг “Эзэрхэг түрэмгийн байлдаан” “Юуны магад” , “Цаг ирвээс” зэрэг нийтлэлтэй харьцуулаарай.
5. Нийтлэлийн шинжийг доорх эхээс ярилцаарай.

Үг

I. Үг гэдэг ухааны тэнгисийн эрэгт чулуудагдсан эзгүй дун. Дунг чихэндээ барин чагнахад далайн шуугианы сураг анир төдий сонсогддог. Оюун санааг үгээр бүрэн дүүрэн илэрхийлж чаддаггүй. Бидний ярьж бичиж байгаа үгэнд оюун санааны зөвхөн мөр л байдаг.

II а. Орчлон ертөнц гэдэг нэр үг. Оршихуй гэдэг үйл үг. Оюун санаа нэр үг ч биш, үйл үг ч биш. Биш бусын язгуур. Нэр үг үйл үгтэй нөхөрлөж буян ба нүглийг үйлдэнэ. Амьдрал бол үйл үг. Үхэл бол нэр үгийн хувьсал. Хөөрхий хүмүүн гэгч амьтан нэр үгийг хүчтэй хэмээн бодно. Нэр үгэнд шунана. Үйл үгийн тэнхээгээр нэр үгийг өөрт хураахыг эрмэлзэнэ. Суурьшил бол нэр үгийн хуримтлал. Нүүдэл бол үйл үгийн хуримтлал. Алив үндэстэн ястны оюуны тэнхээ нь нэр үгийн хуримтлалаар бус, үйл үгийн хуримтлалаар хэмжигддэг. Бидний монгол хэлний үгсийн сангийн дийлэнхийг үйл үг эзэлдэг. Үйл үгийн арвин их сантай үндэстний хэлэнд харь үйл үг орж чаддаггүй. Зөвхөн цөөн тооны нэр үг орж ирж эрлийзжин нутагшдаг.

б. Үг бол үндэстэн ястны оюун ухааны баялаг. Энэ баялаг соёлд харьяалагдахаас иргэншилд харьяалагддаггүй. Иргэншил гэдэг ойлголт ухагдахууны адилшилт. Өнөөдөр олон улс орны үгийн сан жил ирэх тутам адилшиж байна. Ойлголт ухагдахууны адилшилт бол хүн төрөлхтний ухааны мунхрал. Олонх улс орон хэдхэн үгээр төрөө жолоодож, хэдхэн үгээр эд баялгаа буй болгож, хэдхэн үгээр оюуныхаа баялгийг бүтээж байна. Хэрэглэж байгаа үг хэдий чинээ цөөн байх тусам сэтгэлгээ төдий чинээ ядуурч байдаг. Тухайн үеийн сэтгэлгээний эл дол болсон хуучин загварыг эвдэхийн тулд тогтсон хэллэг, үг өгүүлбэр, үгийн хоршил зохицлын хэвшлийг эвдэх хэрэгтэй. Шинэ сэтгэлгээг гагцхүү шинэ үг л илэрхийлнэ.

III. Энэ шинэ үг хаана байна вэ? Ямар шинэ үг вэ? *Д.Батбаяр*

Дасгал 15

Нийтлэлийг уншаад, даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

Түүхэн товч “Их гурвалжин” ном-оос

Африкийн Олдувайг малтсан доктор Л.Б Ликийн хүний хувьслыг 2 сая жилээр хэлэлцэх болгов. Монголын чулуун зэвсгийн нас 500-700 мянган жилд хүрэв. Ухаант хүмүүн Хомо Сапиес төрөлтөн 40-50 мянган жилийн өмнө бий болжээ. Үүнд: Хомо ба хүмүүн нь нэг гарваль язгууртайг эрхбиш анзааръя. Зүгээр яльгүй тоглож хэлэхэд гуманизм нь хүмүүний зам. Тоглохгүй хэлэхэд гуманизм хэмээх анх дахин сэргэлтийн Италид гарсан ойлголтыг бид хүмүүнлэг, энэрэнгүй үзэл гэж багагүй өрөөсгөл ойлгодог. Гэтэл гуманизм нь хүнийг тэр чигээр нь сайнтай муутай нь хүлээн зөвшөөрч, хүлцэн тэвчих тухай сургаал юм.

Дээр цагт хийсвэр оюун дүгнэлтийн анхдагч хэлбэрүүд үүсэж, хүмүүс саланги үг юм уу, энгийн хялбархан өгүүлбэрээр хэлэлцэж байв гэнэ. 7000 жилийн тэртээ эртний их соёл иргэшлүүдийн суурь тавигдаж, чухам энэ зааг дээр логик дүгнэлтийн төгс хэлбэрүүд боловсорч хэлэнд нарийн нийлмэл өгүүлбэр зүй нэвтэрч, олон хэл ялгаран, салах үйл явц эхэлжээ.

Хүн өөрийгөө сэтгэж байна хэмээн ухамсарлаж, энэ тухайд эргэцүүлэн бодох болсон нь 5000 жилийн өмнө тохиосон гэж үзнэ. Чухам тавин зууны өмнө эртний Египетийн нэгэн бээр бичиж үлдээсэн нь: “ Нүд харна, чих сонсоно, хамар агаар үнэрлэнэ. Тэд зүрхэнд аваачна. Зүрх бодсоныг хэл даган давтана. Тэгж аливаа ажил, аливаа чадвар, гарын бүтээл, хөлийн гишгэлт, бүх эрхтний хөдөлгөөн нь зүрх сэтгэж, хэл өгүүлсэн тушаалаар болно” гэжээ. Эртний хүн сэтгэх үйлийг зүрхэнд хамаатуулж байсан нь нийтлэг үзэгдэл бөгөөд энэ нь тийм ч тэнэг дүгнэлт биш болохыг хожмын

хийгээд бүр өнөөгийн шинжлэх ухааны ололтоос харж болно. Сэтгэх нь сэтгэлийн чин зорилгоос хамаардаг.

Тэгсээр 2500 жилийн өмнөөс сэтгэх үйлийн асуудлыг эртний Энэтхэг, Герег, Хятадад нягтлан судлах болсон аж. Бүрэн хэлбэржсэн учир шалтгааны ухаан Аристотель, Дигнага, Дхармакирти нарын бүтээлд цогцолсноос хойш математикийн үндэслэлийн тухай математик салбарыг эс тооцвол нэмэлт засвар шаардлагагүй байсаар экстремаль логик зарчмыг томъёолоход хүржүхүй.

Маш эртний армаг тармаг сэтгэмж дүгнэлтүүд нэг үе зөвхөн өнгөрсөн баларсны бүдүүлэг дуртгал мэт харагдаж байсан бол шинжлэх ухаан орчин үед нарийн төвөгтэй асуудлыг шийдэх хэрээр анхдагч сэтгэмжүүд санаанд багтамгүй мэргэн ончтой байсан нь улам бүр илэрч байна. Анхны санаа алт гэдэг нь тэр байх. Ер байгальтай цул нэгдмэл байсан эртний хүний зөн нэн хүчтэй байсан гэх. Үүний улбаа нь бөө мөргөлийн зүйл.

Нэмэлт. Хүн бид биологийн хувьслын эрхэм дээд бүтээгдэхүүн бөгөөд хүний хэлбэр дүрс томи яагаад чухам ийм байдаг, өөр байж болоогүй юм бэ гэдэг сониноосоо илүү суурь асуудал бий. Хамгийн гайхалтай нь хүний дүрс, тэр байтугай, анатоми, физиологийн гол онцлогууд үнэмлэхүй геометрийн суурь байгууламж дүрсээр яв цав тодорхойлогддог юм байна. Ертөнцөд ганц л геометр байх учраас энэ ойлгомжтой хэрэг. Тэр суурь дүрс ер бүх амьтны хэлбэр дүрсийг тодорхойлж байна. Тэгвэл могой огт хамаатахгүй биш үү гэж асууна. Хамаатна. Гэхдээ амьтдын хэлбэр галбир нь мөнөөх үндсэн геометр дүрсийн аль нэг параметрийг хэт хөгжүүлсэн байх юм. Хувьсал хөгжлийн спираль хуулиар чухам хүний анатоми анхдагч геометр дүрсээ гойд бүрэн төгс давтсан байна.

Аристотель- (НТӨ 384-322) эртний Герегийн гүн ухаантан. Платоны (НТӨ 427-347)-ы шавь бөгөөд Афинд бие даасан сургууль байгуулж, “Физик”, “Метафизик” “Оюун санааны тухай” “Аналитик” “Категори” “Улс төр” зэрэг алдарт зохиолуудыг бичжээ.

Дигнага- (НТ-ын 480-540)- буддын логикийг үндэслэгч, гэгээрлийн онолч, Энэтхэгийн гүн ухаантан

Дхармакирти (НТ-ын VII- VIII зуун)- буддын логикийг хөгжүүлэгч, гэгээрлийн онолч, Энэтхэгийн гүн ухаантан.

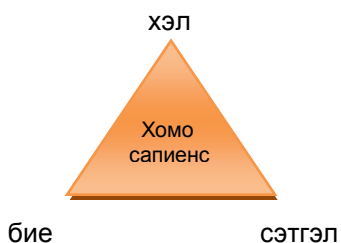
Олдавай- Л.Лику 1959 онд Хойд Танзаны Олдавайн агуйгаас 2 сая жилээс дээш насны хоёр хөлт эртний хүний яс олжээ. Энэ нь Австралийн хүн дүрст амьтантай төстэй аж.

Луйс Лику- (1903—72) Английн хүн судлаач, хуучны судлалын эрдэмтэн, Тэрээр Зүүн Африкаас эртний хүнийг нээн олжээ.

Экстремаль логик- (extremum)-захын, дээд гэсэн утгатай латин үг. Нарийн төвөгтэй хүнд, дээд логик.Үүнд Эйлерын ялгаварлах тэгшитгэлийг жишээ болгожээ. “Л.Эйлер 1707-1783 –ийн дуугүй” гэдгийг тоо ба физикийн багшаасаа лавлаарай.

Метаматематик- тооны бус тоо буюу тоо зүйн дараах тоо зүй” гэсэн утгатай параметр- юмын гол шинжийг заасан хэмжээ.

А. Дараах гурвалжаас “Түүхэн товч”-ийн сэдэв, гол санааг тодорхойлж бич.

Б. Энэ шинжлэх ухааны нийтлэлд эшлэлийг хэдэн янзаар хэрэглэснийг тайлбарла.
 В. Зүгээр биш үү, яльгүй тоглож эхлэхэд, эрхбиш, бүр, гэхдээ, тэр байх, тэр байтугай, багагүй өрөөсгөл ойлгодог, ер тоглохгүй хэлэхэд, Үүнд, гэтэл, тэр чигээрээ, гэж үзнэ, гэжээ, зөвхөн, улам бүр, гэнэ, чухам, эс тооцвол, томъёолоход хүржүхүй, санаанд багтамгүй, ер гэх,

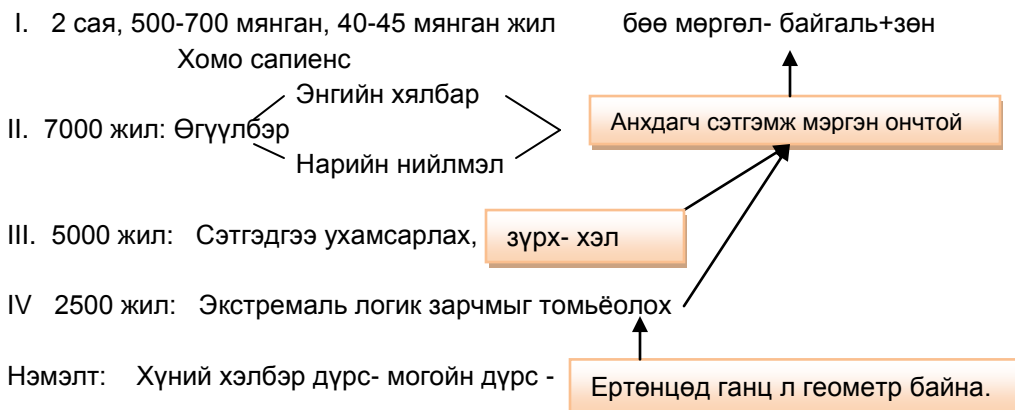
сониноосоо илүү, хамгийн гайхалтай нь, энэ ойлгомжтой хэрэг, нэн, тийм ч тэнэг дүгнэлт биш болохыг, яв цав, юм байна гэх мэт үг, өгүүлбэр эхэд ямар утга санааг илтгэж, ямар үүрэгтэй болохыг тодорхойлоорой.

Г. Чулуун зэвсэг, учир шалтгааны ухаан, шинжлэх ухаан, оюун дүгнэлт, өгүүлбэр зүй, анхдагч сэтгэмжүүд, бөө мөргөл” гэх мэт нэр томъёог ялгаж, тус бүрийг толь бичиг ашиглан тодорхойлоорой.

Д. “Санаанд багтамгүй, улам бүр, тийм ч тэнэг дүгнэлт биш, нэн хүчтэй байсан гэх, хүнийг тэр чигээр нь” гэх зэрэг ярианы хэлний үг, холбоо үгсийг түүн бичиж, найруулгын өвөрмөц онцлогийг тайлбарлана уу.

Е. Эхийг уншаад төрсөн сэтгэгдлээ бичээрэй.

Ё. “Түүхэн товч” хэмээх эхийн агуулгыг дараах байдлаар бүлэглэсэнтэй санал нэг байна уу, ярилцаарай.

Уран нийтлэл эсээнээс ялгаатай болох нь

Дасгал 16 Харьцуулан уншаад ярилцаарай.

Уран нийтлэл		Эсээ
1	Цаг үеийн чухал сэдвийг өргөн цараатай дүрслэн үзүүлдэг	Элдэв жишээ баримтыг олон шалтгаанаар тал бүрээс нь тайлбарлана.
2	Сэдэвт холбогдох жишээ баримтыг зэрэгцүүлэн жишихийг чухалчилдаг.	Бүх юмны тухай бүх юмыг туршин задгай тайлбарлахыг оролддог.
3	Уран зураглалыг онцгой сэтгэмж, гүн сэтгэгдэлтэй чадмаг хослуулдаг.	Хэлц ба хэлц бус дүрслэх ба найруулах ур маягийг бүтээлчээр хэрэглэж, сэтгэхүйн өвөрмөц сонголтыг эрхэмлэнэ.
4	Нийт олны санал хүслийг илэрхийлэхдээ өөрийн үзэл бодол, үнэлгээг дэвшүүлсэн байдаг.	Сэдвийн тухай асуудлыг эргэцүүлэн бясалгаж бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэхдээ өөрийгөө танихыг ямагт эрмэлзэж байдаг.
<p style="text-align: center;">Чулууд</p> <p>Үрэл хөх чулууд шаргисан намхан давааны оройд саатаж, өвөг дээдсээс ирүүлсэн бэлэг мэт намрын номин хөндийг ширтнэм. Морин хөх зэрэглээнд хэдэн цагаан гэр нисэн нисэн алдан, сэрүү татсан хөндий нулимс асгарам уянгалаг.</p> <p>Наранбулаг минь... тэнд хэдэн хүүхэд морь усалж, бага шиг нь зэрэглээн дунд тоодог адил гүйж харагдана. Мориноос бугаад би хөх хөх чулуудыг илбэн санаа алдав. Зарим чулуу нь цэнхэр, зарим нь шувуу шиг цагаан, мэдээж хун цэн л бодогдоно.</p> <p>Хүүгийнхээ толгойг илбэх шиг би чулуудыг илбэсээр л явлаа. Насны багад энэ чулуудын дээр сур элдэж, мөн ч их зовоодог байж дээ. Чулуу өвддөг бол хөөрхий сөн. Өдөржин нойтон сураар ороолговч чулуу эс дуугарна. Харин би л ядарна. Тэгээд би чулуун дээр сууж амардаг сан.</p> <p>“ Монди чинь чулуун дээр яг л шувуу шиг суучихсан, дураараа хашхирч байх юм” гэж эмээ үглэнэ.</p> <p>Эдүгээ санахад энэ хэдэн чулуу намайг хатуужуулж, хол явах хүч өгсөн юм. Эмээ минь алга. Чулууд л үлджээ. Намрын хөх зэрэглээнд аргал түүж явсан эмээ минь уянгалаг, мөнхийн номин хөндийдөө намайг орхиод хорвоогийн зэрэглээнд ууссан бололтой.</p> <p>Би мориндоо мордож,</p>		<p style="text-align: center;">Удган ээрүүл (Хас ба хос)</p> <p>...Европ зүгт зөвхөн эр бэлгэ, Дорно дахинд эр эм бэлгэ хоёул буй бөгөөд соёл, ахуй судлалын үүднээс энэ нь гүнзгий агуулгатай, зарчмын үзэгдэл болохыг хойтох бүлгүүдээс үзмү.</p> <p>“Ёсгүй ёс гэж байхгүй” гэсэн хуучны үг нар зөв эргэх монгол заншлын тухайд туйлын сонин учир холбогдолтой. Юу гэвэл нар зөв, буруу эргэх нь ертөнцийн орон зай, цаг хугацааны доторх физик үзэгдлийнхээ хувьд тэс өөр зүйл болохыг профессор Н. Козырев нарийн туршилтаар харуулж чадсан юм. Нар зөв эргэх физик хөдөлгөөн нь дэлхий дээрх цаг хугацааны чиглэлтэй зохирч, улмаар энерги хуримтлуулах арга болдог байхад нар буруу эргэхэд энерги алддаг нь гирокон (удган ээрүүл)-оор хийсэн туршилтын хэмжилтээс тод илэрсэн байна. Тэгэхээр баруун зүүн зүг ч адил бус физик утгатай байж болно. Монгол ёсонд баруун талыг эрхэмлэх бөгөөд С. Чагдуров үзэхдээ “ баруун” нь хожмын Энэтхэг Варуна (баруун зүгийн тэнгэр) болсон гэжээ. Эртний монгол домог зүйд зүг чигийн ялгааг гойд анхаарч, үндэслэлийг яст мэлхий суурьт хорвоогийн домгоор гаргасан байдаг.</p> <p>Ертөнцийн таван махбодын асуудал угтаа үүнээс гарчээ.</p> <p>Өнөөгийн физикийн ухааны яв цав ойлголтоор орчлонг үүтгэж, шүтэн барилдуулсан тэр арга хоосон чанар нь</p>

дэргүүлсээр булгийн эхэнд очив. Яг энэ хэдэн чулууны дунд аавын гэрийн буурь байна. Энд би газар дэлхий, мөн хүмүүстэй учирсан юм. Алаг дэлхийд унасан эхний өдөр надаас холдон холдсоор авч, хожмын нэгэн өдөр би хорвоогоос алдууран, эхний өдөртөө очиж, нийлэх бөлгөө. Ертөнцийн тооцоонд орж ирсэн өдөр минь өвөл цагийн улбар нар ээсэн, хялмааны ширхгүүд нүд гялбам солонгорсон агшнуудаас бүрджээ. Өдөр түлхэн өссөөр хожим нь оддын цэнхэр, шар, улаан, ногоон чулуу гарт шаргидаг бага насандаа үлгэр үнэн хоёрын гүүр- тэнгэрийн заадас ширтэн, оддыг өнгө өнгийн чулуу шиг боддог байж...Хамгийн гоё, хамгийн хөөрхөн чулууг хамт тоглодог Хонгорзулдаа эрж, бэдчин явдаг байж! Тэр энхрийхэн нялх амьтан надад оддын дундаас олз олох шиг бас л чулуу түүж ирдэгсэн.

Гэрэлт дуртгалын манан дундуур би бэдчиж, санааны минь хамгийн гүн мухарт хадгалаастай явдаг үл хиртэх цагаан чулуу шиг бодлоо. Өнгөт кино шиг үзэж сууна. Оддын хөвгүүн, оддын охин хоёр шиг наадаж явсан жаахан Хонгорзултайгаа эдүгээ учирвал хэн хэнээ эс таних биз. Таньсан ч харь гаргийн гийчин мэт өөр санагдах биз.

Оддын шүлэгч болох сон. Оддын чулуу түүхсэн. Оддын охинд дурлахсан. Инээдэмтэй атлаа бяцхан гунигтай энэ бодол намайг сэргээж, “Шүлэгчийн бардам сэтгэлээр би Шөнийн тэнгэрт од атгалаа” гэж арван хэдэн настайдаа бичиж явсныг минь сануулав. Одтой явсан тэр алтанхан үедээ би амьдралынхаа гарчгийг тавьжээ. Эдүгээ би шүлгүүдээ нялх багын тунгалаг ариун сэтгэл шингэсэн юунд ч үл хиртэх оддын чулуу байгаасай гэж хүснэм...

О.Дашбалбар

тэгш хэмийн зарчим юм.Гэхдээ хамаг учир нь хатуу хэрэгжих тэгш хэмд бус, харин тэгш хэм яльгүй, гэвч гүнзгий үр дагавартай зөрчигдөх, алдагдахад оршино. Хаана ямар тэгшхэн үйлчилж, яаж тэгш хэм алдагдаж байгаа нь онолын физикийн судалдаг үндсэндээ ганц сэдэв билээ.

Физик ертөнцийн зүг чигийг ав адилхан (изотроп) гэж үздэг ч чухам эргэх хөдөлгөөнд зүг чиг хамаатай болох нь Козыревээс өмнө ч харагдсан байхад ерөнхий дүгнэлт хараахан гараагүй л байна. Монголд гироскопыг удган ээрүүл гэх бөгөөд удган нь бөө мөргөлийн гол нэр томьёо, үг байдаг нь дээрх удгантай холбогдоод ирэхээрээ гайхалтай юм. Хэрэв Дорнын анагаах ухаан олон мянган жилийн үнэмлэхүй нарийн гярхай ажиглалт, зөн бэлгэч сэтгэлгээний хам үр дүн байдаг бол зүг чигийн санамсаргүй мэт зааг ялгааг ч эртний хүмүүс туршилтаар тогтоосон байхыг үгүйсгэх аргагүй.

Ер нь гироскопын онолоор А. Эйнштейн ч оролдож байсан хүнд салбар бөгөөд өнөө хэр бүрэн дүүрэн онол байхгүй гэж физикчид хэлдэг юм. Энд молхи бичээчийн хэлэх гэсэн санаа гэвэл аливаа домог нь дам үг боловч утга ба үндэслэл төгс байж болох юм шүү гэдэгт оршино. Нар зөв эргэх ардын заншил гэхэд гүн агуулгатай байна. Үнэмлэхүй геометрийн нэмэлт. Материйн гүн түвшинд баруун ба зүүн зүг яльгүй ялгаатайг физикт Ян Женьнин томьёолж, хатагтай Ву туршилтаар баталсан юм. Харин энэ ялгаа буюу (Chirality) зөв, солгой гарын гэдэг үзэгдлийн язгуур шалтгааныг мэдэхгүй байлаа. Гэтэл чухам үнэмлэхүй геометрт зүг чигийн тэгш хэмийн алдагдлын учир шалтгаан бүрэн илэрч байна.

Удган- эм бөө, удган зэрүүл -хүүхэд эргүүлэн наадах тоглоом, удган эрвээхэй -толботой шавж, удган хатцраа -морь гурван хөлөө зэрэг гишгэж, нэг зэрэг газраас хөндийлөн явах Гироскоп- гиро- дууцрах, эргэх

Өөрийгөө сорих даалгавар

Миний эх орон – Миний тоонот

Хэдэн жилийн өмнө намар цаг Алтайд явахдаа Ховд голын Баян нуурын тавилан дээр түр саатаж билээ. Ховд голын ус хүүхдийн сэтгэл шиг тунгалагхан мэлмэрээд, намрын алтан улиас ганц хоёр навчаа харуусах мэт уснаа орхин, аян замд баахан алжаасан бид дуу шуу цөөнтэй бодол болон Алтайгаа халиаж суусан сан.

Тэртээ умард тэнгэрийн мандалд Хархираа Түргэний бадамласан цагаан оргилууд бага насны гэгээн зөгнөлд ургадаг асан үлгэрийн орныг санагдуулан, өмнөхөн талд Цамбагарав гэж бардам нэртэй их уул цаст оргилынхоо сэрүүн цагаан салхийг бидний зүг илгээн байлаа. “Чи бас азтай хүн шүү!” гэж ямар нэг далдын юм чихнээ шивнэхүйд “Би бас азтай хүн шүү” гэж дотроо давтан хэлж билээ. Тэгтэл “Энэ сайхан эх орон чинь хаанаас эхэлсэн билээ” гэж өөрөөсөө асуун Онон голын хойд бие Галт хан гэдэг хадат хөх уулын өвөрт, орхигдсон өвөлжөөний арын дэнжид байдаг тоонотоо харах шиг болсон. Эхээс төрөхөд хүйсийг минь булж дарсан тоонот хэмээх тэр нэг элгэн хүрэн чулуу юутай бүлээхэн санагддаг билээ. Тоонот гэрээ барих хүн төрлөө гэж тоонот гэсэн тохмын чинээхэн газраас эх орон минь эхэлсэн гэлтэй. Тэндээс амьдралын минь өлзийт зам эхэлж, би эх орноо таньсан.

Үзүүр шугуйн модонд

Үрээн бугын гүйдэлтэй

Үзээд хойшоо харахад

Ийм л хол Алтай даа гэсэн дуутай алсын хүдэр баян Алтайдаа би иржээ. Казакын хар нүдэн бүсгүй домбор хөгжмийн эгшгэнд уяхан биелгээ хийж, шар шувууны өд хатгасан малгайтай эрэмгий эрчүүд жороо морь уралдуулахыг үзээд, халирхаж хачирхсангүй, харин ч сэтгэл уяран Онон голын шугуйд хур шиг шаагих адуунд явдаг асан ангир шарга морио, айл аймаг, ах дүүгээ гэнэтхэн их санаж билээ. Алтайдаа миний тоонот байлаа.

“Хоёр хангайн нутаг хүрээнтэй найгана, хошууны олон та нар минь санагдах л янзтай”. Аль тавин долоон оны зун Архангайн урд Тамирын хөвөөнөө сонссон энэ дуу сэтгэлд уяатай явдаг юм. Жаран долоон онд Энэтхэг Жумна мөрний хөвөөнд зогсон байтал тэр дууны үг, аялгуу сэтгэлд орж ирэхэд “Би чинь нутгаа саначихжээ. Түргэхэн л харья” гэж бодсон сон. “Хоёр хангайн нутаг хүрээнтэй найгана” гэхээр сэтгэлд нэг юм бууна шүү дээ, та минь. Өвөрхангайн Найман нуурыг үзээгүй бол нутгийнхаа сайхныг мэдсэн гэж бүү бод гэж хэн хэллээ дээ. Тийнхүү Найман нуурыг үзье гэж бодон бодсоор бас л нэг намар, шувууны зудаар хүрээд очлоо. Ширээтийн даваан дээр гараад ирэхэд хүрээнтэн найгах хөвч уулсын дунд холбоо Найман нуур мэлтэс хийн харагдаж билээ. Тэртээ чанадад Орхон мөрний эхний уулс униартан цэнхэрлэж сэтгэл уужруулан “Энэ сайхан орондоо урт удаан насалж их юм бүтээх сэн” гэсэн сэтгэл аяндаа төрж билээ. Бага диваажин хэмээх Найман нуурыг үзээд үнэхээр нас нэмэх шиг болсон. Энэ дэлхий дээр хэчнээхэн амьд явахыгаа мэдэхгүй боловч нутаг усныхаа үзэсгэлэн гоог бишрээд нас нэмлээ гэж бодох ч жаргал шүү дээ. Хангайдаа миний тоонот байлаа.

Би говьд сэтгэлтэй болсон хүн. Шаргын говиос Галавын говь хүртэл явж хүн байгаль хоёрын мөнхийн тулалдааны шаштир болсон тэрхүү гайхамшигтай бөгөөд сэтгэл булаах далдын их увдистай сүр хүчин яруу уянга хосолсон газар нутгийнхаа бүлээн дулааныг мэдрэхүйд “Ямар их хувь заяагаар бид эзэн нь болж төрөв” гэсэн шүлэгчийн үг санагдаж билээ. Говьд олон ч удаа очлоо. Очих бүрийд заавал нэг сонин сайхан талаасаа үзэгдэн, бодлын түмэн сэжүүр гаргаж өгнө. Говийн байгальд яруу уянга, сүр хүчин хосолсон нь хүндээ бас шингэжээ. Би говийн хүний ааш араншинг таниад амьдралд илүү их итгэсэн. Тийрэлтэт онгоцны утаан сүүл мэт хулангийн цагаан тоос, уулсыг газраас тасалсан усан бага насны яруу найраг сэрэн алдаад ер сэтгэл алжаалж, онгод унтрахын цагт эх орны газар шороо, уул уснаас урам зориг төдийгүй ухаан бодол ч ургаж болохыг мэдрэнэм билээ. Зуны цэнгэлэгхэн орой гурван сайхны хяр дээрээс говийн манант алсыг ширтэж чухам ямархан үгээр зурж болохыг олж ядан суутал “Үлэмжийн чанар”-ыг бүрэн шингээсэн ялдамхан бор бүсгүй цагаан тэмээ унаад ирж явна гэж зүүдлэх мэт болсон тэр цагаас хойш түүнийг говийн бэлгэ тэмдэг гэж бодох болсон билээ. Говьдоо миний тоонот байлаа.

Дорнодын тал минь. Монгол хүний суу залиг бадруулсан баян тансаг, хотол төгөлдөр тал минь. Гадаад их далайн давалгаа мэт үелзэнхэн тогтсон ухаа гүвээнүүдийг давж, Хэрлэн мөрний холч урсгалыг дагаж хэчнээн ч явав даа. Талдаа очиход сэтгэл найман сарын нарлаг өдөр шиг дэлгэр тэнүүн боллоо. Ганган нуурын ганган улаан бургас ганхаж байхыг үзсэн цаг амьдралын их олз мэт санагдан Тоорой бандийн домогт Шилийн богд, талын дунд асарлан цэнхэрлэхүйд монгол хүн оршин амьдарсан цагаас энэ гэрэлт дуулим тал минь хэчнээн юм үзээ бол оо гэх зэрэг олон юм бодогдсон сон.Өнгөрсөн дайны талбар монгол хөвгүүдийн цус шингэсэн Халхын голын дэнж талд алимны мод цэцэглэн хэдэн сая дүнчүүр цагаан эрвээхэй газарт буусан юм шиг эх орон эх нутгаа харийн дайснаас өмөөрөн тэмцэж амь алдагсдын гэгээн дурсгалыг тийнхүү таван сарын цагаан эрвээхэй цэцгээр мялаасан юм шиг байхыг би үзсэн. Хэрлэнгийн усаар ундаалсан халхын удамт хурдан хүлгүүдийн тоосон дундаас түмний эх цойлон гарч, унасан хүүхдүүдийн цовоолог дуун хангинахад учиргүй уяхандаа биш сэтгэл жигтэй догдолсондоо нулимсаа сэмхэн арчиж явснаа хүртэл тэр болгон тохиолдоогүй явдал шиг санах юм. Талдаа миний тоонот байлаа.

Алтай, хангай, говь, тал. Миний эх орон – Миний тоонот билээ.

С.Эрдэнэ

1. Эхийн сэдэв санааг тодорхойлоорой.
2. Нийтлэлийн эхлэл төгсгөл хоёрыг олоорой.
3. Уг нийтлэлийг 4 хуваасан өгүүлбэрийг олж, учрыг тайлбарлаарай.
4. а. “Ховд голын ус хүүхдийн сэтгэл шиг тунгалагхан мэлмэрээд” ...
б. “намрын алтан улиас” гэсэн шиг ил ба далд адилтгалыг түүж юуг юутай адилтгасныг тайлбарлан бичээрэй.
5. Тоонот гэрээ барих хүн, тэр нэгэн элгэн хүрэн чулуу юутай бүлээхэн санагддаг билээ, тэндээс амьдралын минь өлзийт зам эхэлж, тохмын

чинээхэн газраас эх орон минь эхэлсэн, Найман нуурыг үзээд нас нэмэх шиг болсон, монгол хөвгүүдийн цус шингэсэн Халхын голын дэнж талд алимын мод цэцэглэн зэрэг өгүүлбэр яагаад тойруулал болсныг тайлбарлаарай. Жишээ нь:

“Энэ дэлхий дээр хэчнээн амьд явахыгаа мэдэхгүй боловч нутаг усныхаа үзэсгэлэн гоог бишрээд, нас нэмлээ гэж бодох ч жаргал шүү дээ” гэсэн өгүүлбэр доторх “энэ дэлхий дээр хэчнээн амьд явах” гэдэг нь “хэд наслах”, “нас нэмлээ” гэдэг нь “ухаан суулаа, ухаарлаа” гэснийг тойруулж хэлсэн байна.

6. “- хан” бүтээврийг ямар үгсийн аймгийн үгнээ залгасныг тогтоож, уг үг өгүүлбэрт ямар утга илэрхийлж буйг тайлбарлан бичээрэй.
7. Сэтгэл мэдрэмжийн утга бүхий “хүүхдийн сэтгэл шиг, гүлмэрхэн бага насны яруу найраг сэрэн сэрэн алдаад, унасан хүүхдийн цовоолог дуун хангихахад, сэтгэл жигтэй догдолсондоо нулимсаа сэмхэн арчиж явснаа хүртэл... “гэх мэт өгүүлбэрийн учир холбогдлыг уг уран нийтлэлийн юутай холбогдож байгааг тайлбарлаарай.
8. Уул усны оноосон нэрийг Алтай уул, Ховд гол гэж ялган бичиж “Монголын газар зүйн дээж бичиг” (Уб., 1976), Ш.Шагдарын “Монголын газар зүйн нэрийн товч толь (Уб., 1978), О.Намнандоржийн “Монгол орны газарзүйн гайхам сонин” (Уб., 1967) зэрэг номыг ашиглан товч тайлбар бичээрэй. Жишээ нь: Ховдын их тохойгоос урагш Хонгор- Олонгийн голоос хойш цасан хүрмээ байнга өмссөн, мөсөн гол тал бүр лүгээ унжуулсан алдарт сайхан үзэсгэлэнт 4213 м, өндөр цаст богд буюу Цамбагарав уул хөх мөнх тэнгэрийн хөвөн цагаан үүлсийг тулж, наран сөрөг харахад шижир алтан туургатай, сийрс мөнгөн дээвэртэй сэрүүн сайхан орд харш лугаа адил гялалзана. *О.Намнандорж*
9. Унасан хүүхдүүдийн цовоолог дуун хангинахад ...гэхэд “-н” дагавар ямар утгатайг тайлбарлаж дараах жишээгээр өгүүлбэр зохиогтун.

намираан, адуун, ахан, цасан, зүрхэн, цусан

Үгсийн тайлбар:

Дүнчүүр- 9 оронтой тоо, зуун сая

Хур- өнгө харавтар, бие хавтгай, сүүл охор, агнуурын шувуу, хар гургуул

Тавилан- ачаа, тэрэг ба зорчигчдыг тээвэрлэх, ус гаталгагч хөвөгч байгууламж

цэнгэлзэхэн- буриад аялгууны сэнгэлиг хүхюун гэсэн үг

шувууны зуд- намар шувууд олноороо цуглах шувууны чуулган

асан байсан*

халиах- харах

тоонот нутаг- төрсөн нутаг

шаштир- үеийн үед уламжилж ирсэн түүхийн бичиг

диваажин- тоост ертөнцөөс бусад бурхад сахиулсан орших ариун амгалангийн орон

сахиулсан- түмэн бодисыг харж хамгаалах бүтээж чадах шид бүхий эзэн

үрзэн буга, үрээ- 3-5 насны эр адуу

УНШИГЧ, ЗОРИЛГО, НӨХЦӨЛ БАЙДАЛДАА ТОХИРСОН БҮТЭЦ, ХЭВ МАЯГИЙГ ХЭРХЭН СОНГОН БИЧИХ ВЭ?

Дасгал 16

А. Сонин нийтлэлийн найруулга нь найруулгын бусад төрөлтэй юугаараа төстэй болохыг дүгнэн ярилцаарай.

Сонин нийтлэлийн найруулга		
Уран зохиолын найруулгатай төстэй шинж	Шинжлэх ухааны зохиолын найруулгатай төстэй шинж	Албан бичгийн найруулгатай төстэй шинж
<ul style="list-style-type: none"> Уншигч сонсогчийн сэтгэлийг эзэмдэх, итгэл үнэмшил төрүүлэхийн тулд уран дүрслэл, ярианы үг хэллэг, өвөрмөц хэвшмэл хэллэг өргөн хэрэглэдэг. Сэтгэлийн өнгө аяс илтгэнэ. 	<ul style="list-style-type: none"> Тунгаан бодсон аястай Нийгмийн чухал асуудлыг хөндсөн Задлан шинжилж, нэгтгэн дүгнэсэн Шийдэх арга замыг заасан Нарийн нягт уялдаатай Нэр томьёо өргөн ашигладаг Үнэн магадтай Бодит шалтгаан, нарийн үндэслэлтэй Баталж нотолсон 	<ul style="list-style-type: none"> Уриа тунхаглал, мэдэгдэл, эсэргүүцлийн нот зэрэгт уриалан зоригжуулсан, жигшин буруушаасан, зэмлэн няцааж, эсэргүүцсэн өнгө аяс бага хэмжээтэй туссан. Гадаад үг, нэр томьёо хэрэглэнэ.

Нийтлэлийн найруулга

Б. Сонин нийтлэлийн ямар төрөл болохыг тайлбарлаарай. Яагаад?

...Лхас сунгаад татчихсан мэт баруун зүүн тийш алдалсан манай Улаанбаатараас арай багавтар хот. Биднийг “Төвөдийн алтан гүүр” бүүдалд бүүлгав. Өрөөнийхөө цонхоор харвал Лхасыг өвөртөө өлгийдсөн арзгар барзгар уул духан дээр адислах шиг.

... Киноныхны дунд үлгэр домог шиг үлдсэн, цуутай хүүхэн Б.Цэрэнпагма. Зөрж өнгөрсөн хүн болгон эргэж харна. Олны яриа ортой. Бас л сайхан хүүхэн юм аа...Уруул дээрх мэнгэ, инээхэд нь ярс хийх цагаан шүд, илүү дутуу хиймэл зан авиргүй, байгаагаараа...

Энэ өдрөөс хойш түүнтэй би олон арван удаа уулзаж учирч явав. Зарим үед гэжөөд барагтай үг унагахгүй. Эгзэг нь таарсан өдөр сэтгэлд нь өөр юу ч үлдээгүй байх гэж итгэмээр бүхий л үүх түүхээ уудалж, тэрэндээ улам хөндүүрлэсээр санаа алдан үлдэнэ.

Б.Ганчимэг

- **Та бол манай нэртэй бөхийн гэр бүлд төрж өссөн хүн. Гэхдээ өнөөдрийн супер од Дагвадоржийн амжилтын хэдэн хувь тэр удам судартай холбоотой бол?**
- Тэр сайхан аав ээжийн ачлал буян, хайр энэрэлд багтаж, тэр сайхан хүмүүсийн генийг шингээж төрсөндөө би бахархдаг. *Б.Ганчимэг*

Таны “Дурлалгүй ертөнцийн блюз тэргүүтэн хүүрнэл зохиол”(2001), “Амь тавьж буй шувууны далавч”(2006) “Илбэ зэрэглээ”(2003), “Арван зүүдний өр” (2005), “Цуурайнаас төрөгсөд” (2007), “Шүгдэн”(2012) “Хар цагаан улаан” (2014) зэрэг романууд Монголын хүүрнэл зохиолын төрөл зүйлийн хөгжлийг алхам урагшлуулан шинэчлэл хийсэн гэж би боддог.

Таны хүүрнэл ес дэх бүтээл “Судасны чимээ” романыг уншаад ажигласан зарим нэгэн зүйлийн талаар санал бодлоо хуваалцаж байна. *Б.Мөнх-Эрдэнэ*

Нүдний дасгал

Дунд хурууг хоёр хөмсөгний дунд, долоовор хурууг хөмсөгний гадна буланд байрлуулж нүдээ эргэлдүүлэн хөдөлгөнө .

Дасгал17

А. Бичил эхийг дэлгэрүүлж, ухаарал бодролын уран нийтлэл болгон найруулаарай

Бичихдээ :

М.Горькийн “Салхич шувууны дуу”

“Посейдон болон далай тэнгисийн тэнгэрүүд (Эртний грек, Ромын домог туульс Уб., 2015 25-28-рт)

Галидас “Үүлэн зардас” Уб., 1963

Одиссей салхины тэнгэрийнд ирсэн нь (Хомерын туульс Уб., 1974, 85-87-рт) зэрэг зохиолоос үлгэр аваарай.

Зардас

Хүрхрэн давлагаалах далай шиг аюумшигт сүртэй юм хорвоо дээр үгүй мэт. Хязгаар хяргагүй асар том амьтан сэрвээ юүгээ босгон түг түмэн сарвуугаараа газар дэлхийн элэг тэмтчин хүрхрэх нь тэнгэрийн зарлигийг сонсгон буй зардас гэлтэй. Тэнгэр эцэг зарлиг юугаа энэхүү зардсаар дамжуулан, хүн амьтанд илгээдэг ч юм билүү. Гагцхүү амьтан хүний заяа доройтсоны урхгаар тэнгэрийн хэлийг мартаж, зарлиг юуг нь сонсохоо больсон байж болзошгүй. *Д.Батбаяр*

Б. Цогцолборыг уншаад, юмсын учир утгыг оюуны үнэт зүйлтэй холбож, уран яруу тайлбарладаг нийтлэлийн шинжийг ярилцаад, уран дүрслэлийг ойролцоо утгатай үг хэллэгээр солин найруулаарай.

Өндөр албыг хаах.....
Уушгиа хийлэх.....
Тулалдаанд бэлэн жагссан хороо цэрэг шиг.....
Сэргийлж байх.....
Барьж хориглох.....
Хамар бол халаагч.....
Хамар бол хөлдөөгч.....

Хамар зөвхөн үнэрлэхээр барахгүй, амьсгалах эрхтний өндөр албыг хаана. Хамраараа агаар сорж уушгиа хийлдгийн ачаар хүн амьд явдаг. Хамрын нүхэн дотор тулалдаанд бэлэн жагссан хороо цэрэг шиг олон тооны үс сэрвийн сэргийлж байх бөгөөд гаднаас сорогдон орж ирсэн агаартай хамт тоос шороо нэвтрэхээс сэрэмжлэн өчүүхэн жижиг тоосонцрыг ч дотогш оруулахгүй барьж хориглоно. Хамар агаар цэвэрлэн шүүж байх зуураа хүйтэн халууныг нь тааруулж, нэг секундын дотор нэмэх 36-37 хэмд хүргэдэг ер бусын хүчин чадалтай халаагч юм. Халаагч төдийгүй бас хөргөгч ажээ. Халуун агаарыг 36-37 хэм хүртэл хөргөөд уушгинд дамжуулдаг тул маш гайхамшигтай эрхтэн мөн. *Л.Түдэв Хамар*

Б. Өгүүлэгч байр сууриа хэрхэн илэрхийлснийг тайлбарлаад, цогцолборыг хурааж бичээрэй.

Тэнгэр судар “Монголын нууц товчоо” минь уу, зэ
Хөх монгол, их эзэн богд Чингис хаан хоёрыг дагаж төрсөн Та минь хэн сэн, юу сан, ямар сан, яасан сан билээ? Нас сүүдэр тань долоон зуун тавин он зооглосны өлзий буяныг дэлгэрүүлэх энэ өдөр айлтгал эрж, ерөөлд нэхэн сануулах, өөртөө нөхөн шивнэх, тандаа сүслэн айлдварлах олон бус цөөн ч бага бус, их бодол надад байна. Чингис төрөхдөө “нууц товчоон” Таныг Хасараас том дүү, Өүлэнээс их эжий, Жамухаас их анд, Шихихутугаас илүү мэргэн, Мухуйлайгаас давуу баатар болгон дагуулжээ.

Та азын есөн тэнгэрийн гайхамшигт учралын тохироо. Та арван хоёр жаран хагасын өмнөх оюуны тэнгэрийн хүрд. Та цагийн сүнсэнд амилсан ном, номын биед оршсон цагийн сүнс. Таныг бурхан хүмүүс, хүмүүн бурхад бүтээжээ. Чингээд та хүмүүний гэтэл бурхны, бурхны гэтэл хүмүүний бүрэлбаа, номон тэнгэрт шилжсэн нирваан дүр, мөнхөд үүрсэн хатирах түүхийн цагаан хүлэг явсаар өдгөөг хүрчээ. Таныг төрөхөд тэнгэр дүүрэн одод адуу шиг түрхрэн гэрэлтэж, Таныг хулгана жилийн сар туяагаараа угааж, Хэрлэний хөдөө арал Дэлүүн Болдог хормойдоо Таныг тосож, нутаг сэлгэн бууж асан хааны орд ширэн баринтганд Таныг сандчин өлгийджээ. Өлгийн бүс нь оонын хүзүүн хуйв, залсан газар нь их хааны тамга орших хоймор болжээ. Хүн төрөлхтөнтэй тэгш насалж, мөнх амьдрахын тань эрхэм учир дээр өгүүлсэн бүхэнд оршмуй

Д.Маам “Монголын нууц товчоон мину зэ”

В. Цогцолборт нийтлэлийн ямар шинж байгааг ярилцаад, утга бүтцийг дуурайн “Галаар тоглох аюултай” эх зохиогоорой.

...Усаар тоглох аюултай. Дэлхий дээр усаар хамгийн их тоглож, олон хиймэл “ далай” байгуулснаараа Орос орон алдаршжээ. Үүний уршгаар “Рыбинский море” гэж алдаршсан хиймэл усан сангийн ёроолд Молого гэдэг хот бүхэлдээ, бас 720 гацаа тосгон, хашаа байшин, тариа ногооны газартайгаа мөн эцэг өвгөдийнхөө шарилтайгаа живсэн гашуун түүх бий.

Ус гэдэг бол өөрийн гэсэн хүндийн жинтэй учраас хаана их ус хуримтлагдана вэ тэнд газрын хөрсөн дээрээс дарах ачаалал ер бусаар нэмэгдэж, хуурай газрын унаган нуруу хотойход хүрдэг нь гарцаагүйгээр барахгүй хиймэл олон тооны усан сангуудын нийлбэр хүндийн жин нь эцсийн дүнд дэлхийн тэнхлэгт нөлөөлж тэр нь улмаар экологийн гамшигт хүргэж болох аюултайг эргэцүүлэн бодсон хүсүүсийн ачаар Сибирийн их гол мөрдийг Дундад Ази руу эргүүлэн “юулэх” их зөгнөлийн галыг унтраасан юм. ... *Л.Түдэв “Усан тоглоом”*

Дасгал 18

Нийтлэл бичихэд юу анхаарах ёстойг ярилцаарай.

Зорилго:

- Юуны тухай бичих вэ?
- Яагаад бичиж байна ?
- Ямар чухал мэдээллийг тайлбарлах вэ?

Уншигч, сонсогч:

- Хэнд зориулж бичих вэ?
- Уншигч сонсогч энэ асуудлаар хэр мэдлэгтэй байгаа вэ?
- Уншигч, сонсогчдод ямар сэтгэгдэл төрүүлэхийг хүсэж байна?

Агуулга:

- Ямар асуудал дэвшүүлэх вэ?
- Ямар санаа, мэдээллээр үзэл бодлоо дэмжих вэ?
- Ямар баримт ашиглах вэ?
- Ямар арга хэлбэрээр бичих вэ?

Бүтэц:

- Яаж эхлэх вэ?
Гол үзлээ хэрхэн танилцуулах вэ?
- Хэсгүүдийг хэрхэн уялдуулах вэ?
Гол хэсэгтээ баримт мэдээллийг хэрхэн уялдуулах вэ?
Яаж төгсгөх вэ?
- Дүгнэлт ямар байх вэ?

Өнгө аяс:

- Мэдрэмж үнэлэмжээ хэрхэн илэрхийлэх вэ?
- Ямар өнгө аястай бичих вэ?
- Өнгө аясыг сэдэв агуулгатай хэрхэн тохировчлах вэ?

Арга, хэлбэр

- Нийтлэлийн олон хэлбэрээс алийг нь сонгох вэ?
- Хүүрнэх, тоочих, тайлбарлах, эргэцүүлэх найруулбарын алийг сонгох вэ?

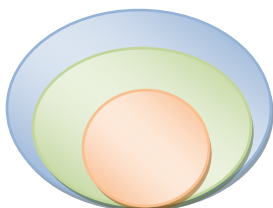
Дасгал 19

1 А. Цаг үе, нөхцөл байдлаа ярилцаад, тулгамдсан чухал сэдвийн жагсаалт гаргаарай.

Ухаарал бодролын тухай юу, урлаг соёлын тухай юу? Шинжлэх ухаан, техникийн талаар уу, нийгэм, улс төрийн талаар уу?

Монгол бичгээ эрхэмлэн дээдлэхийн учир Бид монгол ёс заншлаа умартлаа гэж үү Хэлц бол хэлний дархлаа Их дээд сургуульд заавал сурах ёстой юу? Бэлэнчлэх сэтгэлгээ Гадаад хэлийг улс оронд нь очиж сурах нь чухал уу?

Б. Жагсаалтаасаа 1 сэдвийг сонгоорой. Аль болох тодорхой сэдэв сонгоорой.

Ерөнхий сэдэв → тодорхой сэдэв → нарийвчилсан сэдэв

Тухайлбал: Хэл соёл - Монгол хэл соёл – Үндэсний бичиг

В. Яагаад сонгосон шалтгаанаа тайлбарлаарай.

- Энэ сэдэв яагаад чухал байв ?
- Энэ сэдвийн талаар хэр мэдэж байна?
- Энэ сэдвээр ямар асуудал дэвшүүлж болох вэ?
- Ямар зорилгоор бичих вэ?
- Хэнд хандаж бичих вэ?
- Уншигчид юуг ойлгоосой гэж хүсэж байна вэ?

Жишээ нь:

Сэдэв	Ямар зорилгоор бичих вэ?	Ямар асуудал дэвшүүлэх вэ?	Хэнд хандаж бичих вэ?	Уншигчид юуг ойлгоосой гэж хүсэж байна вэ?
Үндэсний бичиг үсгээ хайрлан дээдэлье	Монголчуудын оюуны соёлын өв, үндэсний бахархал болсон монгол бичгээ дээдлэх үзэл санааг дэлгэрүүлэх	Монголчууд үндэснийхээ бичгийг мартаж ёсгүй.	Нийт уншигч болон үндэснийхээ бичиг соёл, түүхийг мэдэхгүй хүмүүс, гадаадын хэл соёлыг хэт туйлшран шүтэгчдэд	Мянган жилийн түүхтэй монгол бичгээ дээдлэн хүндэлж, хүн бүр сурахыг чармайн, үр хүүхдэдээ өвлүүлэн үлдээхийг эрмэлзэх, үндэсний хэл, соёлоороо бахархах

Бичих сэдвийн хүрээнд судалгаа хийж, баримт хэрхэн цуглуулах вэ?

Дасгал 20

А. Сонин хэвлэл, ном зохиол, телевиз радиогийн нэвтрүүлэг, интернет, судалгаа

шинжилгээний бүтээл болон ажиглалт, туршлагаасаа холбогдох баримтыг цуглуулж тэмдэглээрэй.

- Гол, гол бус, хэрэгтэй хэрэггүй гэж ангилахыг бүү яараарай.
- Систем дэс дараатай тэмдэглэх гэж хичээх хэрэггүй, олсон баримт бүхнээ л бич.
- Ямар эх сурвалжаас авснаа заавал тэмдэглэнэ.

“Үндэсний бичиг үсгээ хайрлан дээдэлье” сэдвийн хүрээнд цуглуулсан баримтын адилаар сонгосон сэдвийнхээ хүрээнд баримт хэрэглэгдэхүүн цуглуулаарай.

Монгол бичгийн анхны дурсгал нь 13-р зуунд урласан Чингисийн чулууны бичиг юм.

Монголын уран зохиолын тойм 1 дэвтэр

Өвөг дээдсийн минь түүхийг
бичсэн

Өндөр төрийн хойморт заларсан
Дэлхийд ганцхан босоо заяатай
Дээд тэнгэрийн бичиг минь..

Ш.Чоймаа

Үг хэллэг хэдийгээр цагийн аясаар
өөрчлөгддөг боловч анхныхаа
төрөлхийн мэнгийг хэзээ ч хадгалсаар
ирдэг онцлогтой. Тэр мэнгээр нь
төрлийг нь тогтоодог билээ.

Л.Түдэв Үесийн нууц уурхай УБ.,199

Өсөхөөс сурсан үндэсний хэл мартаж
болшгүй соёл мөн.

Д.Нацагдорж

Чихинү чимэг болсон аялгуу
сайхан монгол хэл

Чин зоригт өвгөд дээсийн минь өв
их эрдэнэ. *Б.Ринчен*

Эх хэлээ хайрлацгаа... энэ маань өвөг дээдсээс бидэнд үлдсэн цул эрдэнэ, баялаг юм. Энэ хүчит зэвсгийг хүндэтгэн хэрэглэ. Чадвартай эзэмшвэл гайхамшигийг бүтээнэ шүү. *И.С Тургенев*

“Чингис өрнөш дайлж, Найман улс эвдрэхүйд Тататунга тамгыг авч дайжаад баригдав. Чингис хаан ухавчлан асууруун: - Даяны иргэд нутаг цөм миний болсон бөгөөтөл чи бээр тамга өвөрлөн хааш эчмүй хэмээхэд тэрбээр: ”Түшмэлийн тушаал болой. Үхтэл сахиж угийн эзэнд өгсү хэмээмүй. Ямар аймшиггүй өөрийг сэтгэх аж” хэмээжүхүй. Хаан зарлиг болж, “Шударга элбэрэлт хүн ажгуу” хэмээгээд тамгыг юунд хэрэглэхийг асууваас: Аму цалинг оруулах, гаргах, эрдэмтнийг өргөмжлөх, аливаа үйлд хэрэглэж итгэмж болгомуй хэмээсэнд хаан таалж, шадар болгожухуй. Түүнээс хойш засаг зарлага тэргүүтэнд тамга хэрэглэн үүсгэж мөн түүгээр захируулав. Хаан “Чи тус улсын бичгийг нэвтэрхий мэдмүй” гэхэд Тататунга сурснаа өчсөн нь зарлигт нийлэлцсэн тул даруй хөвгүүд, дүү нарт уйгур үсгээр улсын хэлийг тэмдэглэхийг сургагтун хэмээн захив.

Юань улсын судар”-ын 124-р ботид

Өвөг дээдэс маань бидэнд тансаг баян газар нутаг, таван хошуу мал сүрэг, түүх соёлын нандин өв, төр ёсны нандин уламжлал тэргүүтнийг өвлүүлэн үлдээсний дотор эх сайхан монгол хэл хэмээх чихнээ чимэгт аялгуутай, арвин баялаг үгийн сантай, нарийн нягт найруулгатай их соёлыг үлдээсэн ажээ.

Т.Гомбосүрэн

Эх хэлнийхээ рашааны ундаргыг булгийн эх шиг ариухан байлган баяжуулсаар хойч үеийнхнийгээ хосгүй сайхан монгол хэлтэй болгоход дэвэн дэлхийн аль ч улсаас тус дэм ирэхийг хүлээн суулгүй гагцхүү дөрвөн уулын дунд урагшаа харсан үүд хоймор үүсгэсэн, утаагүй улаан галаа бадраан, угсаа язгуураа дээдэлж яваа монгол улс, монголын эзэн болсон одоогийн бид нар л эрвийх дэрвийхээрээ хичээх ёстой буй за

Чой Лувсанжав. Үнэн. 1992.№1

Сажа Бандида Монгол улсад аль үсгээр туслах хэмээн шөнө тугдам барьж эрт манагар бэлгэлэхүйд нэгэн эхнэр хүмүн мөрөн дээрээ хэдрэг модыг барьж ирээд мөргөвөөс, тэрхүү бэлгээр Монгол улсын үсгийг хэдрэгний дүрсээр нь эр, эм, эрс гурваар, чанга хийгээд хөндий ба саармаг гурваар зохиосон болой

Данзандагва "Огторгуйн маань"

“Мөнх тэнгэрийн бичиг” монгол бичгийн үзэсгэлэн, “Хүмүүн бичиг” сониноос зохион байгуулдаг “Монголын сайхан бичигтэн” улсын уралдааныг зохион байгуулж байна

- 2010 онд “Монгол бичгийн албан хэрэглээг нэмэгдүүлэх зарим арга хэмжээний тухай” 155 дугаар зарлиг гарсан.

- Монгол Улс гадаад харилцааныхаа албан бичиг захидлыг үндэсний монгол бичгээрээ илгээж, төрсний болон гэрлэсний гэрчилгээ, бүх шатны боловсролын байгууллагын үнэмлэх, гэрчилгээ, дипломыг үндэсний бичгээрээ зэрэгцүүлэн бичиж олгох болсон.

- Улсын Ерөнхийлөгчийн цахим хуудсыг монгол бичгээр хөтөлж, Ерөнхийлөгчийн бодлого, үйл ажиллагааг монгол туургатан дэлхийн хаанаас ч унших боломжийг бүрдүүлсэн юм.

- 2015 оны 162 дугаар зарлигаараа Монголын эх түүх, хэл, соёлыг судлах, хамгаалах, хөгжүүлэх, өвлүүлэхэд идэвх, санаачилгатай ажиллаж байхыг шинжлэх ухааны байгууллагуудад чиглэл болгосон юм.

- “Монгол хэлний их тайлбар толь”-ийг бүтээн олны хүртээл болгоод байна.

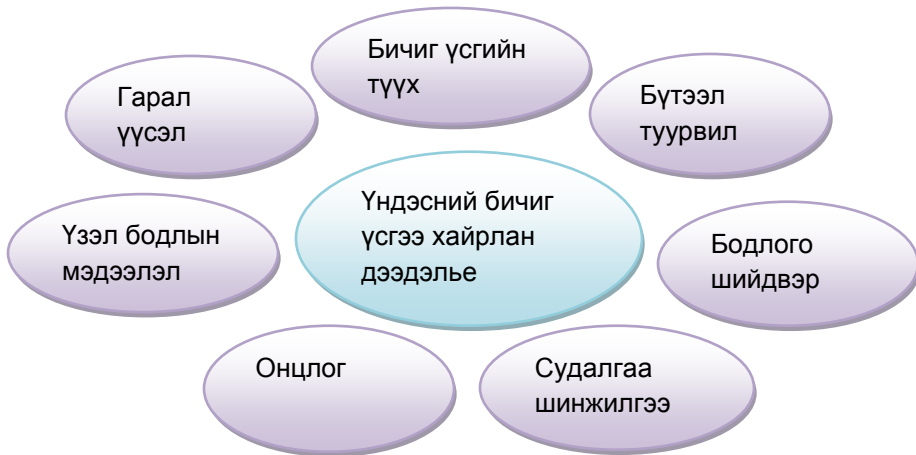
- Монгол хэлний хуульд 2025 оноос төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага албан хэргээ хос бичгээр хөтлөн явуулахаар заасан бөгөөд бэлтгэл ажлын хүрээнд Монгол бичгийн дунд болон урт хугацааны үндэсний хөтөлбөр боловсруулж, Монгол бичгийн үндэсний стандарттай болохоор зорьж байгаа юм байна.

www.nationallibrary.mn

Баримтаа шинжилж, яаж ангилан цэгцлэх вэ?

Дасгал 21

- А. Ямар ямар төрлийн баримт байна вэ?
 Гол санааг дэмжихэд хэр ач холбогдолтой вэ?
 Бодит мэдээлэл, хувийн ажиглалт туршлагын аль нь вэ?
 Ижил санаатай баримтуудаас аль нь оновчтой вэ?
 Ямар ямар баримтыг сонгож авах вэ?
- Б. Одоо баримтаа багцлан ангилаарай. Гол асуудал, гол санаанууд, баримтыг дугаарлан цэгцэлж, дэд гарчиг өгч, учир зүйн дараалалд оруулаарай.

Төлөвлөгөөгөө хэрхэн боловсруулах вэ?

Дасгал 22

- А. Бүтцийг төлөвлөхдөө агуулгаа хэрхэн баяжуулах вэ гэдгээ чухалчлаарай.
 Гол утга санааг уншигчдад хэрхэн хүргэх вэ?
 Эхлэл, гол, төгсгөл хэсгээ хэрхэн төлөвлөх вэ?

Жишээ нь:

Гол санааг уншигчдад хэрхэн хүргэх вэ?	Гол санаа болон дэмжигч мэдээллүүдийг хэрхэн эвлүүлэн бичих вэ?
Монгол бичиг бол өвөг дээдсийн минь ертөнцийг үзэх үзэл, тэнгэр газрыг шүтэх ёсон, бэлгэдлээс улбаатай байж мэднэ гэсэн санааг дэвшүүлж баримтаар нотлох.	<p>Эхлэл хэсэгт: Товч танилцуулга Үндэсний бичиг үсгээ эрхэмлэн дээдлэхийн учир Үндсэн хэсгээ 3 цогцолбортой бичнэ.</p> <p>1 цогцолборт монгол бичгийг анх зохиосон сэдэв санаа 2 цогцолборт оюуны үнэт зүйл маань бидэнд монгол бичгээр л дамжиж өвлөгдсөн тухай санаа 3 цогцолборт төрийн бодлого, шийдвэр</p> <p>Төгсгөл хэсэгт Монгол бичгээ дээдлэн хүндэлж, хүн бүр сурахыг чармайх, хэл соёлоороо бахархдаг болох нь монгол хүн бүрийн үүрэг болох тухай</p>

Б. Төлөвлөгөөнийхөө дагуу эхний нооргоо хийгээрэй.

В. Ямар гарчиг өгөх вэ?

Тулгуур үгээр үү ?	Сэдвээр үү?	Гол санаагаар үү?
Түлхүүр үгээр үү?		Өгүүлэмжээр үү?

Г. Доорх гарчгуудыг уншихад та нарт ямар төсөөлөл бууж байна вэ?

Ийм гарчигтай эхэд юуны тухай бичсэн байж болохыг таамаглан ярилцаад, нийтлэл эхийн гарчиг ямар байх талаар дүгнэлт гаргаарай.

- Харийн галт тэрэг монголд саатахын учир. *Л.Болормаа*
- Ямар азаар бид хоцрогдов оо. *С.Оюун*
- Машиндаа ч гологдсон бензин. *Жаргалсайхан*
- Монголын үрс зэсийн үнэ хэмээн хэлд орно. *Л.Болормаа*
- Сайхан жил- муухай жил. *Б.Цэнддоо*
- Их хааныг хилэгнүүлсэн байх аа. *Л.Эрдэнэбулган*
- Америк бууз. *Л.Болормаа*
- Хөх зүрхний зураас. *Б.Баабар*
- Чулуу эмэнд ордог эрдэнэ. *Ж.Оюун*
- Америкт “хулгай” хийж явна. *Л.Болормаа*
- Биднийг хэн тэжээдэг вэ? *Б.Баабар*
- Имфляци галзуурах цагаар. *Л.Болормаа*
- Хакердуулсан малгай. *Б.Цэнддоо*
- Алчууртай аялал. *Л.Болормаа*
- Туулаа бодоод уйлмаар аа *Б.Ганчимэг*

Дасгал 23

Яаж эхлэх вэ? Эхлэх аргуудаас алийг нь сонгомгоор байна вэ?

Эшлэлээр эхлэх	“Чихинү чимэг болсон аялгуу сайхан монгол хэл Чин зоригт өвгөд дээдсийн минь өв их эрдэнэ” гэсэн шүлгийг найман настай балчраас эхлэн наян настай хөгшид минь ч андахгүй.
Асуултаар эхлэх	Ухааны минь шандаст хүлэг монгол бичиг минь ээ. Нарт орчлонд та хэдийд мэндэлж, нас сүүдэр хэд хэчнээнийг хүртэж явна вэ? <i>Д.Батбаяр</i>
Дүгнэлт буюу баталгаа нотолгоогоор эхлэх	Хүн төрөлхтний бичгийн соёлыг гадаад далайд цутгадаг их мөрөн хэмээвээс түүний ширгэшгүй ундарга, тасаршгүй цутгалын нэг нь болох монгол бичгийг монголчуудын оюуны соёлын гайхамшигт өв гэдгийг дараах хэдэн үндэслэлээр нотолж болно. Аливаа соёлт үндэстэн үсэг бичгийн шинэ тутам тогтолцоог боловсруулан буй болгохдоо тухайн цаг үеийнхээ ярианы хэлэнд шүтэн дулдуйдаж, түүгээр тулгуур үндэс хийдэг жамтай. Үүний

	нэгэн адил, Монгол бичиг анх үүссэн цаг үеийнхээ амьд хэл аялгууг шууд тусган тэмдэглэсэн нь тодорхой юм...
Таамаглалаар эхлэх	Хүн ,хэл, хил гурав бол улс үндэсний тусгаар тогтнолын тулгын гурван чулуу билээ. Өөрийн гэсэн хилгүй хүн ардыг тусгаар улсад үл тооцно. Өөрийн гэсэн хэлгүй хүн ардыг сэтгэлгээний тусгаар улсад үл тооцно. Хэл бол улс үндэстний соёлын салшгүй хэсэг хүн ардын оюун санааны дархлаа, тэдний мөн чанар, оршихуй юм. Монголчууд бид гайхалтай сайхан хэл соёлтой онгон дагшин оюуны дархлаатай хүмүүс. Үүний баталгаа нь сүүлийн 400 жил 7100 хэл мөхөж устсан байхад эх хэл маань тэсэж үлдэж чадсан явдал юм. Энэ нь монгол хэлний торгон хил халдашгүй, монгол хүний сэтгэлгээ дархлаа сайтайн тод илрэл биз ээ
Баримтаар эхлэхThe Wall Street Journal сонинд “Шерокичууд мөхөж буй эх хэлээ аврах арга чарга эрэлхийлж байна” гэсэн өгүүлэл нийтлэгдсэнийг олж үзээд, аялгуу сайхан монгол хэлээ хайрлан хамгаалах сэтгэлийн үүднээс нэгийг бодож, нөгөөг сэтгэх болов уу гэх сэтгэлээр энэ нийтлэлээ толилуулж байна.
Хэрэг явдал, товч түүх ашиглаж эхлэх	Сажа Бандида Монгол улсад аль үсгээр туслах болох хэмээн шөнө тугдам барьж эрт манагар бэлгэлэхүйд нэгэн эхнэр хүмүүн мөрөн дээрээ хэдрэг модыг барьж ирээд мөргөвөөс, тэрхүү бэлгээр Монгол улсын үсгийг хэдрэгний дүрсээр нь эр, эм, эрс гурваар, чанга хийгээд хөндий ба саармаг гурваар зохиосон болой <i>Данзандагва”Огторгуйн маань хэмээх судар оршвой” Судрын 4а тал</i>
Дурсамж яриагаар эхлэх	“Монгол бичиг бол хүн төрөлхтний соёлын санд монголын ард түмний оруулсан үнэт хувь нэмэр төдийгүй дэлхийн утга соёлын нандин өв ” гэж Чой Лувсанжав багш минь хэлж байсныг санаж байна.
Эсрэг санаа буюу нөхцөлийг сонгон авах	Монголчууд 10 гаруй авианы тогтолцоот бичиг үсэг зохион хэрэглэж байсан оюунлаг ард түмэн. Олон монгол үсэг бичгийн дундуур сүвлэн сүлбээлж ганцаар амь бөхтэй оршиж ирсэн бичгээ үл ойшоон харийн хэл рүү хошуурцгаах болсонд сэтгэл эмзэглэж байна. Даяаршлын давалгаагаар гадаад үг хэллэгээс зугтаж үл чадах ч монгол хүн монголоороо л ярьа.

Дасгал 24

Агуулгаа хэрхэн өрнүүлж, гол санаагаа яаж илэрхийлэх вэ?

Гол санаа	Ямар санаа мэдээллийг ашиглах вэ?	Ямар баримт, эх сурвалжуудыг ашиглах вэ?	Агуулгаа ямар өнгө аясаар гаргах вэ?
Монгол хүн монгол бичгээ мартах учиргүй.	Оюуны үнэт өв маань монгол бичгээр л өвлөгдөж ирсэн.	Хөшөөний бичээс Түүхэн бүтээл Бодит үйл явдал Бичиг үсгийн түүх Домог Судалгаа	Түүхэн баримт домог, бэлгэдлийг үндэслэн монгол бичиг анх зохиогдсон санаа сэдлийг тайлбарлах замаар үндэсний бичиг соёлоо дээдлэх үзлийг илэрхийлж, өв соёлоороо бахархан дээдэлсэн өнгө аясаар бичих

Дасгал 25

Уншигчдад таашаал төрүүлж, сонирхлыг татахын тулд уран дүрслэл ашиглая. Жишээ нь:

- Босоо бичиг
- Хүмүн бичиг
- Тэнгэр заяат бичиг
- Тэнгэрийн бичиг
- Эх болсон бичиг

1. **“Монгол бичиг бол дээрээс доош бичдэг дэлхийн ганц бичиг”** гэсэн санааг уран санаагаар илэрхийлбэл:

Хээр талдаа морьтой давхиж явсан монгол хүн дэлгэр зуныхаа нартай бороог харан баясаж явахад нь анхны санаа гялсхийсэн байж таарна. Дээд тэнгэрээс газар дэлхий уруу хур буухын өгөөж буяныг бэлгэдэж дээрээс доош нь бичье гэж бодсон байх
бэлгэдэл Д.Батбаяр

Өвөг дээдсийн минь түүхийг бичсэн
Өндөр төрийн хойморт заларсан
Дэлхийд ганцхан босоо заяатай
Дээд тэнгэрийн бичиг минь... *хүншүүлэл Ш.Чоймаа*
Тэнгэр газар хоёрыг учруулж
Намираа хур орох мэт... *адилтгал С.Дулам*

Эцэг тэнгэрээс газарт буух босоо тэнхлэгт бодлого бол монгол хүний гүн ухааны үзэл, ахуй, зан заншлын бэлгэдэл, сэтгэлгээний хэв шинж мөн. Тэгээд ч бид өвдөг шорооддоггүй босоо бөх гэж хүндэлдэг, ухаан билгийн бичиг юүгээ босоо бичиг гэж бахархдаг, бас өөрсдийгөө босоо монгол гэж омогшдог. *адилтгал Д.Баттогтох*

Босоо хүний тиг хэлбэр, галбир төрхийг үндэслэн биеийн тэргүүн хэсэг болох толгой буюу титэм, дунд хэсэг болох гэдэс, сүүл хэсэг болох хөл үсэг зэргийг нуруугаар холбон үсгийн тиг зурлага, гол махбодыг хүний эрхтэн биеийн нэр томъёогоор нэрлэн зохиосон тул монгол бичгийг “Хүмүн бичиг” хэмээн нэрийддэг. *адилтгал Д.Баттогтох*

Монгол бичгээр бичихэд залаа бүхий малгайтай, суран гэзгээ унжуулж, гэдсээрээ бүсээ чав хийтэл ороосон, хөлөө цэх тавьж алхсан монгол эр “хүмүн”-ий бэлгэдэл дүр харагддаг. *адилтгал Д.Баттогтох*

Хүний бодол санаа шиг хурдан юм үгүй. Бодол гүйцэж бичдэг монгол бичгийг уналтын хурдаар бичдэг гэдэг. *адилтгал Д.Баттогтох*

Монгол үсгийг бичлэг зүйн урлагийн үүднээс үсэг нэг бүрийг ажин шинжвэл “Эвэр сэрийлгэж, сүүл матруулсан нь хилэгнэсэн луу өндөр мандал өөд тэмүүлэн дүүлэх мэт, нуруу гунхалзуулан, гэзэг унжуулсан нь саальчин хүүхэн талын дэнжид нахилзан бүжиглэх мэт, шүд арзайлган хумс сарвайлгасан нь барс амьтны зүг ноцон босох мэт, гэдэс цүрдийлгэн, шилбэ хийсгэсэн манлай бөх зодог шуудгаа намируулан дэвэх мэт, цацлага хаяж орхиц жийлгэсэн нь агтын нуруунд ташаалдсан адуучин эр уурга чирээд ергүүлж айсуулах мэт амьд цоглог дүр амилдаг. Түүнчлэн дэгжүүн бичлэгийг гоо сайханчийн хараагаар шинждэг бол навчаа дэлгэн цоморлогоо бадамласан цэцгийн далай солонгорох мэт, мөчрөө жийлгэн навч нахиагаа дэлгэсэн сахлаг нарсан шугуй салхи шуурганы эсрэг лүг хийх мэт, дэл хийсгэн сүүл хаялсан ардаг догшин адуун сүрэг өндөрлөг өөд өгсүүлэн довтлох мэт, давалгаа цалгиулсан хүрхрээ асга дээрээс хөгжимдөн цутгалах мэт цаанаа л нэг солонгорч гарах өнгө будаг, гүн санаа бүрэг бараг тодорч байдаг.

адилтгал, хүншүүлэл, амьдчилал, ихэсгэл Д.Баттогтох

- 2. Монголчууд согд гаралтай бичгийг өөрийн хэлэнд тохируулан боловсруулж хэрэглэсэн нь 10 зуунаас наашгүй. Тийм ч учраас бид монгол бичгээ мянган жилийн түүхтэй хэмээн ярьж буй”** гэсэн санааг

Хүй ургаар нь агуулж хадгалсан тэмдэглэгээ юм, та
Огторгуйн хязгаар, хээрийн салхинд бүрэлдсэн гоц санааг
Ойртуулан хурааж орон зайг товчилсон ойллого юм, та
Хүн, Сүмбэ, Нирун гүрний дээдсийн
Хөшөө чулуунд үлдээж чадаагүй бодол нь юм, та
Уйгар, Түрэг, Кидан өвгийн хаадаас
Уураг тархиа хуулж шингээсэн зардас нь юм, та...

хүншүүлэл Б.Ойдов “Уйгаржин бичиг”

Үг хэллэг хэдийгээр цагийн аясаар өөрчлөгддөг боловч анхныхаа төрөлхийн мэргийг хэзээ ч хадгалсаар ирдэг онцлогтой. Тэр мэргээр нь таньж ураг төрлийг нь тогтоодог билээ. *Хүншүүлэл*

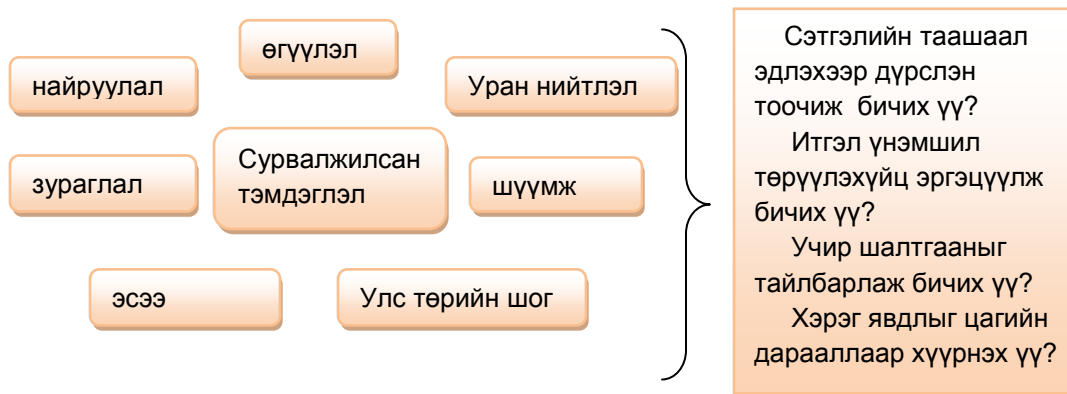
Л.Түдэв үгсийн нууц уурхай УБ., 1996

бичсэн байх юм. *хүншүүлэл Д.Батбаяр*
Буурал түүхийн шарлашгүй хуудаснаа баларшгүй мөрөө
үлдээсэн. *адилтгал Т.Гомбосүрэн*
Мөнх наст ижий болсон хэл *адилтгал Чой Лувсанжав*
Эх хэлнийхээ рашааны ундаргыг булгийн эх шиг ариухан байлгах
адилтгал Чой Лувсанжав
Эх хэлээ хөгжүүлэх эрмэлзэл хүн бүхний цээжнээ хадаастай
байх *адилтгал Чой Лувсанжав*

3. **“Хэл идэвхтэй хэрэглээнд орохгүй удахынхаа хэрээр алхам алхмаар орхигдож улмаар гээгдэх буюу мартагдана”** гэсэн санааг
Хэрэглэгдэхээ байж яваа балт сүх, хадуур мэтийн багаж зэвсэг
яваандаа зэвэрдэг бичигдээгүй хуулиар олон үндэстний төрөлх
хэл хэрэглээнээс гарч мартагдах хувь тавилантай тулгарч
байна. *адилтгал, хүншүүлэл Л.Түдэв*
4. **“Монгол бичиг сурах нь хэцүү биш. Оролдвол амархан сурна.”**
гэсэн санааг
Монгол бичиг сурах нь тийм ч өндөр даваа, өгсүүр зам биш
гэдгийг санаж, оролдоод үз, оролдсон зүйлээ орхилгүй оройд нь
хүртэл сураад үз. Чингэвэл үл мэдэхийн балраас амархан
ангигирна. *адилтгал Д.Баттогтох*
5. **“Монгол бичгийн талаарх эндүү ташаа ойлголт амнаас ам дамжин тархаж нийгэм, хүнд их хор хохирол учруулж байна”** гэсэн санааг
Эндүү сэтгэцээс, эндүү бодол төрнө. Эндүү бодлоос мунхаг
ухаан үүснэ. Мунхаг ухаанаас буруу үзэл төрдөг тул монгол
бичгийн талаарх андуу ташаа бодлууд “зүүнээс хурц үзүүр”-ээр
чичин хатгаж, нийгмийн сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлж байна.
ахиулал, адилтгал, хүншүүлэл Д.Баттогтох
Монгол бичгийн талаарх олны яриаг дам сонсон, сурахад
хүнд гэж “Уул үзээгүй хормой шуух” нь эндүү ташаа бодол
мөн. адилтгал Д.Баттогтох
6. **“Бидний өвөг дээдэс эх хэлээ цэвэр ариун байлгахыг эрхэмлэж ирсэн”** гэсэн санааг
Үгсийн сандаа харь хэлний шарилж өвс ургуулахыг ихэд цээрлэж
байсны нэг тод жишээ бол тэр хэлнээс орж ирсэн ормол үгийг монгол
бичгээрээ бичиж хэвшүүлэхдээ эх хэлнийхээ хууль зүйг зориуд зөрчин,
дүрэм зүйд үл нийцүүлэн тухайн хэлний үгийн бичлэгийг “үсэгчлэн
буулгах” зарчмаар бичиж хэвшүүлсэн нь харангуут харь үг гэдэг нь
танигдаж байдаг. адилтгал Д.Баттогтох

Дасгал 26

Сонины найруулгын олон төрлөөс алийг нь сонгож ямар арга хэлбэрээр бичих вэ?

Нийтлэл бичихэд гурван үндсэн арга хэрэглэдэг.

1. Баримтын талаар товч мэдээлэл олж хэзээ, хаана, юу болсон тухай мэдээлэл цуглуулахыг зорилго болгож, уншигчдад цаг үеийн мэдээллийг богино хугацаанд хүргэхэд туслах
2. Хэрэг явдлын мөн чанарт нэвтэрч, тусгаж байгаа зүйлийнхээ далд харилцаа холбоог илрүүлэхэд чиглэж, харьцангуй өргөн хүрээний асуултуудад хариулт өгөх
Энд бичигч үйл явдал, үзэгдлийн хөгжлийн чиг хандлага, нөхцөл байдал, онцлог шинж, шалтгааныг илрүүлэх, оролцож байгаа хүмүүсийн хүсэл сонирхол, зорилго, хэрэгцээ шаардлагыг судлах, тэдний хооронд үүссэн зөрчлийг тайлбарлах, янз бүрийн үзэгдлүүдийн учир холбогдлыг үнэлэх, аливаа үзэл бодол, санал зөвлөмж, санаачилгын үндэслэлийг тайлбарлахыг зорилго болгодог.
3. Бодит байдлыг уран сайхан дүрслэлээр илэрхийлэх
Энэ арга бол үзэгдлийн гадаад дотоод мөн чанарт нэвтрэх төдийгүй таньж мэдсэн зүйлийг уран илэрхийлэх зорилго тавьдаг.

Ж.Бат-Ирээдүй

Дасгал 27.

Онч үгийн утгыг нийтлэлийн онцлогтой холбон ярилцаарай.

Онч үгсийг гэ-т өгүүлбэр болгон найруулаарай.

Сурвалжилга бол бүх
бичлэгийн үндэс, цөм мөн.
Том Вульф

Мэдээ бол хүмүүст мэдээлэл өгдөг,
харин өгүүлэл тэдэнд таашаал
төрүүлдэг. *Медвиг Менчер*

Өгүүлэл бол сэтгүүл зүйн
сугалаа юм. Бялуу шиг хөнгөн
сэвсгэр, хэврэг юм уу эсвэл
шарсан талх шиг хатуу хөтүү
ч байж болно.
Медвиг Менчер

Нийтлэл гэдэг нь оновчтой сонголт
хийж, ур чадварын өндөр түвшинд
боловсруулсан баримтуудын цогц юм.
Сайн нийтлэл бол баримтын урлаг
мэт.
Харольд У.Андерсан

Сонсогтун! Асуултаа тавиад
сонсогтун!
Хью Сайди

Шууд хариулах боломжийг нээж өгсөн
асуулт тавь!
Сэт Дональдсон

Сайн бичсэн тэмдэглэл уран зохиолын бүтээлээс ялгарахгүй олны хүртээл
болж, урт удаан амьдардаг. *Ц.Сүхбаатар*

Найруулал нь түүхэн хөгжлийнхөө явцад баримтат зохиолын шинж төрх рүү
нэвтрэн орж амьдрал дээрх бодит баатруудын хөдөлмөр тэмцлийг голчлон
дүрсэлдэг төрөл зүйл болжээ. *Ц.Сүхбаатар*

Шүүмжийн бусад төрөл зүйлүүдээс ялгарах гол онцлог нь бодит байдлын
баримтыг шууд авч бичдэггүй, ном, кино, жүжиг зэрэг судлагдсан, тусгагдсан
баримт үзэгдлийн талаар бичдэг.

Сэтгүүл зүйн аливаа бүтээлийг бичих, бэлтгэх, бүтээхдээ сэдвээ олох, олсон
сэдвийн дагуу баримт цуглуулах, цуглуулсан баримтыг ашиглан төлөвлөгөө
хийх, анхны нооргоо гаргах, эцсийн хувилбараар найруулан бичих гэсэн
үндсэн үе шатыг дамжина.

Чөлөөт нэвтэрхий толь

Дасгал 28.

Мэдрэмж үнэлэмж, үзэл бодлоо хэрхэн илэрхийлэх вэ?

Жишээ нь:

Баримт мэдээлэл	Мэдрэмж, үнэлэмж	Үзэл бодол
Дэлхийд ганцхан босоо бичиг.	Тэнгэрээс хур буух мэт өгөөж буяны бэлгэдэл	Монгол хүн монгол ахуй язгуурын соёлоосоо үүтгэн монгол ухаан, сэтгэхүйгээр бодож сэтгээд, тэнгэр эцэгт- газар эхт шүтлэгтэйн тул дээрээс доош бичих босоо бичгийг бүтээжээ. <i>Д.Баттогтох</i>
Гадаад хэлний үг их хэрэглэх болжээ.	Эх хэлнийхээ рашааны ундаргыг булгийн эх шиг ариухан байлгах	Хойч үеийнхнийгээ хосгүй сайхан монгол хэлтэй болгоход дэлхийн аль ч улсаас тус дэм ирэхийг хүлээн суулгүй гагцхүү дөрвөн уулын дунд урагшаа харсан үүд хоймор үүсгэсэн, утаагүй улаан галаа бадраан, угсаа язгуураа дээдэлж яваа монгол улс, монголын эзэн болсон одоогийн бид нар л эрвийх дэрвийхээрээ хичээх ёстой буй за <i>Чой Лувсанжав , Үнэн, 1992.№1</i>
Монгол бичиг он жилийн уртыг туулан боловсорч ирэхдээ эрт цагийн үгийн бүтцийг өчүүхэн ч алдагдуулалгүйгээр бидэнд авч ирсэн.	Монгол хэлний хөгжил хувьсал бүхнийг ташаагүй үнэн тэмдэглэсэн түүхэн сурвалж бичиг мэт ажээ.	Орчин цагийн монгол хэлний дуудлагаас өөрөөр бичиж байгаа үг бүрийн цаана эх хэлний маань түүхэн хувьсал, үгийн гарлын учир шалтгаан, үндэсний хэл сэтгэхүйн маань бүхэл бүтэн түүх байгаа гэдгийг онцлон дурдах нь зүйтэй болов уу
Монгол бичиг титэм, шүд, шилбэ, гэдэс, нум, сүүл, орхиц гэсэн үндсэн зурлагатай.	Монгол бичгийн махбодыг хүн амьтны бие эрхтний төсөөгөөр нэрлэжээ.	Энэ нь монголчууд эрт дээр үеэс таван хошуу малыг аж амьдралынхаа үндэс болгож ирсэнтэй холбоотой.
Монгол бичгийг өвөгчүүд дээсэн бичгээс үүссэн гэж үздэг.	Дээсэн бичгийг газар сунгаад тавьчихаар монгол бичгэрхүү юм харагдана.	Ортой ч байж мэднэ. Дээр үеийн улс бэрх шүү дээ. Дэмий юм сэднэ гэж байх биш. Дээсийг элдвээр зангидаж үзүүр гогцоо гарган үг хэл болгодог байж л дээ. Дээсэн бичгийн ачаар овог аймгаа хүртэл сөнөх аюулаас аварч байсан юм

		гэнэ лээ.
Сажа Бандида нэгэн эхнэр хүмүүн мөрөн дээрээ хэдрэг модыг барьж ирээд мөргөвөөс, тэрхүү бэлгээр Монгол улсын үсгийг хэдрэгний дүрсээр тэмдэглэжээ.	Ацаг шүд нь хөрөөний шүдтэй адилхан байдаг.	Хээр талын нүүдэлчид хэдэргээ дуурайлгаж зохиосон гэдгийг үгүйсгэх аргагүй. Ямартаа ч ахуй амьдралаас нь үүдэлтэйг нотлох нэг баримт юм.

Дасгал 29

Яаж төгсгөх вэ? Дүгнэлтээ хэрхэн хийх вэ? Ямар аргыг сонгох вэ?

Бодол дүгнэлтээр төгсгөх	“Эх хэлээ хайрлацгаа... энэ маань өвөг дээдсээс бидэнд үлдсэн цул эрдэнэ, баялаг юм. Энэ хүчит зэвсгийг хүндэтгэн хэрэглэ. Чадвартай эзэмшвэл гайхамшгийг бүтээнэ шүү” гэсэн И.С Тургеневийн үгээр төгсгөө.
Асуудал дэвшүүлж төгсгөх	Чихний чимэг болсон аялгуу сайхан монгол хэлээ хайрлан хамгаалах талаар дорвитой арга хэмжээ авах цаг болжээ.
Уриалгаар төгсгөх	Босоо монгол бичиг бол их эзэн Чингис хааны үеэс уламжлан ирсэн Монголын эзэнт их гүрний төрийн албан ёсны бичиг, монголын үндэсний соёлын алтан ганжир тул монгол хүн бүр дээдлэн биширч, сүслэн сурч эзэмших ёстой үнэт өв юм. Босоо монгол бичгээ сурч эзэмшихийг эрхэм Та бүхэнд уриалж байна!
Уншигчдад төгсгөлийг үлдээж төгсгөх	Хойч үе минь монгол бичгээ төгс сурч оюунлаг ард түмнийхээ шавхагдашгүй өв санд хувь нэмрээ оруулна гэдэгт итгэдэг. Ийм цаг үе хэзээ ирэх бол...
Санал дэвшүүлж төгсгөх	Монгол хүн монгол бичгээ уламжлалт аргаар илүү сайн сурдаг тул дунд сургуулиудад энэ аргаар зааж сургах аргыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй.

Бичсэн эхээ нянан засварлаж сайжруулах

Бичсэн нийтлэлээ дараах шалгуурт нийцүүлэн засаж бичээрэй.

Агуулгыг
хянах

Зорилгодоо нийцсэн үү ?
Танилцуулах хэсэг нь уншигчдад нөлөөлж, сонирхлыг татаж байна уу?
Гол санаагаа илэрхийлж чадсан уу?
Баримт мэдээллийг гол санаандаа уялдуулж чадсан уу?
Сонин содон баримт мэдээлэл хангалттай ашигласан уу?
Дүгнэлт оновчтой байна уу?
Мэдрэмж, үнэлэмж, үзэл бодлоо оновчтой илэрхийлсэн үү?

Бүтцийг
хянах

Санаа болон мэдээллүүдийг зөв дараалалд оруулж чадсан уу?
Нэг санаанаас нөгөө санаа руу учир зүйн дараалалтай шилжиж чадсан уу
Дэвшүүлсэн санаагаа оновчтой дүгнэж чадсан уу?

Хэл зүйн ба
найруулгын
алдааг хянах

Баримт үнэн зөв үү?
Цогцолбороо зөв заагласан уу?
Гадаад дотоод холбоосыг зөв хэрэглэсэн үү?
Үг, өгүүлбэрээ зөв сонгосон уу?
Уран дүрслэл оновчтой хэрэглэж чадсан уу?
Эшлэл зүүлтээ зөв хэрэглэсэн үү?
Зөв бичих дүрмийн алдаа байна уу?
Цэг тэмдгийг зөв хэрэглэсэн үү?